

BIBLIOTEKA
SHTETIT

814-32

596

TREGIME

SIRI SULEJMANI

UDHEVE NGA KEMI ARDHUR

814-82
596

S

SIRI SULEJMANI

UDHËVE NGA KEMI ARDHUR

(tregime)

LIBRARI
EKA E SHKUTIT
BULEVARDI
MASTER 2443

58/98

Redaktor: Tashan Haxhimiri
Kopertina nga: Sulejmani

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

PËRROI I LUFTËS

Pasi u përshëndet me të gjithë, u ul mbi samarin e mushkës në avlli. Mori në duar Fariun, djalin e tij të vetëm dhe nisi ta përkëdhelte e të çmallej me të. Ai kishte gati një vit që e kishte lënë shtëpinë. Ishte ngjitur malit në radhët e partizanëve.

Nëna i bëri shpejt e shpejt një kupë përshesh me kos. Ai nisi të hante me nxitim. Pasi mbaroi së ngrëni, u ngrit, mori ndërresat e lara, që Dhurata, e shoqja, ja kishte lidhur në shaminë e saj dhe porositi edhe një herë nënën:

— Kështu, hallo, bëhuni gati sa më shpejt dhe nisuni. Ky është urdhëri i shtabit të batalionit. Gjermanët nesër mund të vijnë deri në fshat. Nata duhet t'ju zërë të paktën në Ramje.

Ky ishte Ago Gjoni, partizani i parë i lagjes sonë.

Aty nga mesdita, ndërsa dielli po rrokullisej, kurrizit të Karaburunit, në brinjën e Basuet, kishte zënë rrugë karvani i të shpërngulurve për në mal. Ishin katër gra, dhjetë fëmijë, xha Ozuni, burri i tezes sime dhe plakë Havaja. Katër gratë dhe katër kuaj ishin ngarkuar dinga me plaçkat më të nevojshme. Të tjerave që mbeteshin prapa bashkë me shtëpitë, nuk dihej si do t'u vinte halli; do të shpëtonin, do t'i gjenin prapë kur të ktheheshin, apo do t'i digjte gjermani.

Kur po kalonim majën e kodrës, ndalova pranë një guri. Ktheva kokën dhe i hodha sytë përtej, në rrëzën e malit, që ngrihej mbi shtëpinë tonë. Ingula sytë, por më kot mundohesha të shikoja gjyshen, që mbeti atje. Me gjithë këmbënguljen dhe lutjet e nënës, me gjithë lotët e fëmijëve, ajo nuk u tund. «Do të rri këtu me muret e shkreta, unë jam në buzë të varrit, ç'më duan mua gjermanët. Do të rri këtu, nuk do t'i lë të më djegin konakun pa më djegur dhe mua». Shtëpia m'u duk si një shkëmb i verdhë i rënë nga mali. Mbi të, lart në qiellin e kthjellët, vinte rrotull një korb duke krakëllitur. Në shpirt ndjeva një dridhje, një dhembje therrëse, sytë m'u mbushën me lot. Më dukej sikur po iknim përgjithnjë. Më erdhi të bërtisja që të ktheheshim të gjithë. Nëna më thirri dhe unë vazhdova rrugën.

Karvani ecte në heshtje. Vetëm zëri i xha Ozunit na nxiste: «Ecnë dhe pak, të na zërë nata në Hundën e viçërve». Kaluam një përrua të thellë dhe u futëm nëpër një pyll të dendur shpardi. Ecnim njëri pas tjetrit në heshtje, si të deshëm të ruanim qetësinë e pyllit. Kur ju ngjitëm një kodre, pas krahëve tona, dielli ishte zhytur deri në brez në det, midis Sazanit dhe Karaburunit. Ndaluan në një shesh. Sa i shkarkuam plaçkat në rrëzën e një bulgri, ra dhe nata mbi majat e shkreta. Xha Ozuni nuk na la të ndiznim zjarr, ngaqë ruhej se mos vinte ndonjë «ballon». Hëngrëm bukë e gjizë dhe ramë të gjithë në degët e bulgirit. Nata ishte e ngrohtë. Natë korriku. Qielli ishte i kthjellët, por i errët. Nuk di pse atë natë kishte pak yje. Heshtjen e natës e prishte më të rrallë zëri i «balenës», bush-

trës sonë dhe vajtimi i Gjonit, që vinte nga përroi i thellë, pranë nesh si një rënkim i kobshëm. Herë-herë ndihej mbytur gjëmimi i një aeroplani, që vinte si një rënkim i thellë nga ana e detit.

Aty nga mezi i natës «balena» lehu me rrëmbim dhe ju ngjit lart kodrës.

— Na, na, të hëngërt tënja! — ju hakërrua xha Ozuni.

Po ajo e shfajësoi veten duke u kthyer bashkë me Nezirin, djalin e xha Ozunit.

— Po ti, ku vete në mes të natës, ç'ka ngjarë andej?

— Veizi iku në mal dhe më la vetëm me dhi, në shpellat e Kravunallit.

— Po ti me kë i le dhitë? — e pyeti i ati me ton të rëndë.

— Me xha Fejzon i lashë... erdha të të lajmëroja.

— Iku e? Iku zagari i thirave? Pse keshë vdekur unë që nuk bëri kabull të më pyeste?...

Neziri i frikësuar nga inati i të atit, që s'ta përtonte shkopin, nxitoi të shpjegohej:

— I thashë unë, po ai më kërcënoi: «Mos e zgjat më tej, po shiko ruaj dhitë dhe lajmëro në shtëpi», më tha.

— Hëë... po kushedi në ç'buzë shkëmbi ka vajtur, partizan aa me ballinaa... .

— Jo, çëço, me partizanët ka shkuar. Dje erdhi Agua dhe u gdhi në stan. Ata janë llafosur tërë natën, veç nga unë e xha Fejzua; në mëngjez iku Agua. Veizi iku sot pasdreke.

— Ashtu ë? Paska ardhur Agua? — tha i menduar xha Ozuni dhe nxori qesen e lëkurtë të duhanit.

Nuk mund të them nëse u gëzua xha Ozuni, që djali i madh i iku partizan. Ai ishte një plak i çuditshëm, shumë i vuajtur në jetë. Puna e rëndë si bujk dhe blegtor i kishte dhënë një lloj ashpërsie të veçantë. Kishte zemër të mirë; ishte njeri i ndershëm dhe shikonte punën e tij. Për politikë, që atëhere ishte futur në bisedat e fshatarëve, ai nuk interesohej, nuk ishte në gjendje t'i zbërthente ato punë. Megjithatë kohët e fundit sikur kishte ndryshuar. I dëgjonte me shumë vëmendje bisedat e Agos, që e quante njeri me gramë.

Agua i thoshte shpesh: «Partizanët do të fitojnë, xha Ozun, ja këta që u ngjitën maleve me gjysmë opinge, që janë shumica e të varfërve të qytetit e të fshatit. Ata do të bëhen shumë, do të ngrihen të gjithë. Nuk fitohet lufta me bixhoz e dollë me gjermanët siç bëjnë ballistët tek arra e Alemet».

Xha Ozuni rrinte i menduar, lëkundej, tundte kokën dhe i përgjegjej: More, ai që është i zoti e di pse lufton, pse djersin, ai do fitojë. Po fitoi ai që djersin, për ne që s'dimë gjë tjetër veç punës, është mirë. Ishallah, ashtu ma do zemra dhe mua, të fitojnë partizanët, po... janë të varfër dhe populli është fukara, me ç'ti ndihmojë?»

Gjumi nuk na zuri më. Përtej, maja e malit të Çikës nisi të zbardhte. U ngritëm dhe ngarkuam plaçkat. Nja dy fëmijë të vegjël qanin. Balena lehte. Xha Ozuni na porositi të vazhdonim rrugën deri në Shpellën e dushkut dhe iku me gjithë Nezirin për në mal. Karvani çante nëpër gëmusha rrugë e pa rrugë. Dielli nxori syrin te maja e Zekos. Unë kisha marrë në kurriz vëllain e vogël dhe ecja i menduar prapa karvanit. Dëgjoja cicërimën e gëzuar të zogj-

ve, këngën e grifshës poshtë, në ndonjë fik të egër në përrua dhe digjeshja nga zilia për gëzimin e tyre. «Ata nuk e dinë që gjermani kishte arritur në Jonufër», mendoja me vete. Zbritëm në një përrua dhe po i ngjiteshim një kodre të zhveshur ku të çante hundët era e trendelinës. Pa dalë ende në majë, nga gryka e Llogarasë, ja behu një aeroplan i zi. Përshkoi hapësirën mbi ne me një zhurmë rrëqethëse dhe, kur po kalonte qafën e Zhupet, mitra-loi dy herë. Të katër gratë që ishin e vetmja mbrojtje për ne, u frikësuan nga aeroplani:

— Hidhni këmbët, nxitohuni, fo!uni kuajve — na nxiste tezja, e shoqja e xha Ozunit, që ishte dhe më e madhja nga gratë.

Një shteg dhish, që kishim zënë, na nxori në faqen thikë të kodrës. Përpara shtrihej një rrasë guri rreth 30 hapa. Në mes të saj kalonte rrugica. Nga sipër ishte një pyll i dendur, kurse poshtë një rrëpirë me rrasa të gurta.

— Merre kalin për dore dhe ecë me kujdes — i tha tezja djalit të saj trembëdhjetëvjeçar.

Kali u fut me frikë në rrugicën e ngushtë.

— Këtu përmes pllakës jemi si në pasqyrë, pō të vijë ndonjë ballon, do shikojë menjëherë dhe do na bëjë hi — tha plakë Havaja e hipur në mes të plaçkave në mushkë.

— Korba... lëshoje kapistrën — bërtiti tezja papritur.

Kalit ju ngatërruan këmbët, shkau në faqen e rrasës dhe e mori zvarrë edhe djalin.

— Lëshoje kapistrën, lëshoje! — briti tezja.

Ai e lëshoi dhe u mbërthye pas një rrënje qelbësi të tharë.

Kali shkau poshtë duke u rrokullisur. Gulçonte

e hingëllinte. Mbetëm si të ngrirë. Nisën shamata e mallëkimef. Plaka murmuriti hyrjen e një lutjeje. Fëmijët e vegjël nisën të qanin. Mushkat turfullojnë të trembura duke kaluar në pllakën e gurtë. Pastaj zbritëm poshtë. Kali kishte mbetur në përrua i shtrirë në brinjë, i gjakosur, me sytë hapur. Dihaste, po jepte shpirt. Njëra këmbë i ishte përdredhur e thyer. Në shpatull i ishte zhveshur lëkura. Në shpirt ndjeva një keqardhje, që më bëri të dridhesha. Sa i urtë kishte qenë i mjeri kalë! Tezja nisi t'i fërkonte qafën, diçka murmuriti dhe lotët i ranë mbi të. Ai kalë i mirë ishte lidhur ngushtë me jetën e njerëzve, për të cilët kishte punuar deri atë çast. Ndonëse ishte kalë e nuk mund të fliste e të mendonte, dhembjen e ndjente, bile shumë therëse. Ai dihaste sa të këputte shpirtin. Ngor-dhi. Plaçkat i ndamë nëpër mushka e gra. U nisëm përsëri të heshtur si në zi. Pasi ecëm për një farë kohe, zbritëm drejt një përroi të thellë, të cilit rrëzë një guri të murmë, që qëndronte si kurriz breshke në mes të shkurreve të dendura, ndodhej shpella e dushkut. U futëm brenda me një kandil të ndezur. Shpella kishte një formë të çuditshme, sikur ta kishin bërë duart e njeriut. Hyrjen e kishte të vogël, si grykën e një furre. Duhej të përkuleshe për t'u futur brenda. Kurse brenda, në hapësirën që përfshinte madhësinë e tri-katër dhomave, ngriheshin dy shtylla guri të çrregullta. Tavani i saj shkëlqente vende-vende nga drita e kandilit. Të dukej sikur ishte veshur me një shtresë kripe. Kandili, sado që t'ja ngrije flakën, nuk mund të çante errësirën deri në fund. Dy lakuriqë nate të trembur fluturonin mbi kokat tona. Lidhëm kuajt në

një vend të mbrojtur dhe u mblodhëm në shpellë.
U rregulluam atë natë si mundëm.

Të nesërmen u ngritëm si të vrrarë nga një gjumë i rëndë. Shpella kishte lagështi. Mbante një erë të rëndë, të athët. Nëna dhe Dhurata shkuan lart përroit mos gjenin ndonjë burim, kurse ne të tjerët ju vumë punës për të shtruar me fier të njomë pjesën ku do të rrinim. Nga larg dëgjohej gjëmimi i topave, rënkimi i mitralozave dhe pushkëve. Aeroplanat dilnin papritur herë nga qafa e Llogarasë, herë nga deti. Ne u mbyllëm në shpellë.

Papritur një ulërimë rrëqethëse pushoi zërat e mprehtë të fëmijëve dhe solli heshtjen në shpellë.

— Ç'keni, more? — pyeti e trembur tezja.

— Rrënjëdala, — klithi Dhurata dhe u ngrit në këmbë.

Nëna rrëmbeu kandilin dhe u lëshua nga fundi i shpellës. Ulërima e një fëmije u përplas në muret e shpellës dhe humbi tej në errësirën e natës. Dhurata u lëshua përpara e tmerruar. Xhevrija e përfshiu menjëherë për dore dhe e mbajti në vend.

Përpara nesh, afër fundit të shpellës, ishte shtrirë praptas Fariu, djali i vetëm i partizanit Ago. Mbi kofshën e tij të vogël, të njomë e të bardhë, rrëshqiste si me përtim një gjarpër i zi, i trashë, me një kokë trekëndëshe të gjerë dhe me dy sy të tmerrshëm të çakarritur. Fëmija e tmerruar largonte me dorën e vogël, të bardhë trupin e rëndë të gjarpërit të zi. Po ai e kishte mbaruar punën e tij. E kishte derdhur helmin e vdekjes mbi trupin e fëmijës. Tezja ju hodh gjarpërit sipër me një si-xhade të trashë dhe, pasi i vuri këmbët sipër bërtiti: «Më bini sëpatën». Fëmija qante e nërpëllitej. Dhurata kishte mbështetur buzët në kofshën e dja-

lit të saj dhe po thithte vendin e kafshuar me gjithë fuqinë e bulçinjëve. Ç'të bënin me Fariun e vogël? «Vendin që e ka pickuar gjarpëri duhet ta lyejmë me sheqer», thoshte plakë Havaja. Sheqer nuk kishin.

Atë natë në shpellë asnjëri nuk mbylli sy. Fëmija herë qetësohej dhe herë bërtiste papritur, si ta shponin me gjilpërë. E ëma qante e derdhte lot mbi të.

Kur jashtë zbardhi mëngjezi, fëmija ishte në agoni. Fytyra i kishte marrë një ngjyrë të verdhë në manushaqe.

Papritur fëmija u drodh i tëri, lëshoi një klithmë të thekshme, ngriti të dy duart lart sikur të kërkonte diçka dhe nisi të rënkonte. Kërkoi ujë. E ëma i vuri gotën te buzët. Ai hapi gojën. Një curril ujë i rrodhi në qoshen e buzëve, dora që kishte mbështetur në gjoks i ra poshtë, ndërsa koka ju var në njërën anë.

— Fari... o bir i dades... Faro... — lutej e lebetitur e ëma.

Ajo e pushtoi fëmijën me të dy duart dhe e lëvizte sikur të besonte se ai do të mund të përmendej. E la mbi rroba dhe u lëshua mbi të duke qarë me dënësë. Pas pak ngriti kokën dhe i nguli sytë me një shikim prej të marrë në fundin e shpellës. Tezja ju afrua, e mori për qafe dhe po përpiqej ta ngushëllonte. Ajo e shikoi një çast me një shikim aq të dhimbshëm dhe i tha:

— E shikon ç'më gjeti... më vdiq djali i vetëm... më vdiq, e mjera unë — bërtiti dhe ju lëshua djalit si e marrë.

Tezja e mbërtheu për krahu dhe e shkundi:

— Mblidhe veten... S'ke turp... ooj, botës po

i vriten djemtë burra përpara syve dhe nuk bëjnë gëk.

Dhurata u ngrit nga vendi, kurse tezja vazhdoi:
— Mblidhe veten, hajde, mos u bëj fëmijë... ke që mbrëmë duke qarë. Të rroni vetë, ju jeni të rinj e do të bëni të tjerë. Po atyre nënave që u mbetën djemtë në mal dhe u mbyllet dera në pleqëri?

Dhurata u mundua të mblidhte forcat. Fëmijën e mbuluan me një basme të kuqe. Tezja bisedonte me nënën time dhe me plakë Havanë për të vdekurin. Thanë se duhej përgatitur varri diku aty pranë shpellës. Tezja dhe nëna morën një kazmë, që kishin me vete dhe dolën nga shpella. Gjetën një vend të sheshtë atje në buzë të përroit. Nën degët e një thane hapën varrin e Fariut. E nxirrnin dheun me dorë, se nuk kishin lopatë. E varrosën Fariun. E mbuluan duke i hedhur të gjithë një dorë dhé. Pastaj gratë u ulën rreth tij dhe nisën të qanin me ligje duke kujtuar nga rasti dhe gjithë plagët e jetës së tyre. Fëmijët e vegjël rrinin të tularur në prehrin e nënave të tyre. Pas një copë here të gjatë, në përroin e thellë ra përsëri heshtja. Tej nga deti po vinte drejt maleve një ballon i ri. Ne u nisëm drejt shpellës, kurse Dhurata kishte shtrënguar me dorë gurin e varrit, ndërsa sytë ja kishte qepur ballonit me një urrejtje të thellë, si të ishte dhe ai një pjesë e gjarpërit, apo gjarpëri një pjesë e atij...

* * *

Atë natë shtrëngoi lufta. Përroi i thellë e kodrat përreth gjëmonin nga rënkimi i luftës. Herë-

herë dëgjohej një vërshëllimë rrëqethëse. Mortajat nga xhadeja qëllonin malet. Gjatë gjithë asaj jave pati luftë. Natën ajo bëhej më e ashpër. Nësa dielli kishte marrë teposhtë drejt perëndimit, mbi fshatin tonë u ngritën shtëllunga tymi.

— Po djegin fshatin — thirri njëra nga gratë. Dolëm nga shpella dhe po shihnim rreth e qark. Shtëllunga tymi të zi ngriheshin lart drejt majës së malit dhe shpërndaheshin në qiellin e kthjellët. Gratë mallëkonin.

Papritur, tutje nga Qafa e Shpardhit ja behu një aeroplan i murrmë. Kaloi mbi ne. Ne u lëshuam me vrap drejt shpellës. Aeroplani bombardoi mbi fshat. U rrotullua përsëri dhe u gjend mbi shpellën tonë. U lëshua me kokë si skifteri. Mitraloi mbi shpellë. Si duket na kishte parë. Iku duke lënë prapa një ulërimë rrëqethëse. U kthye prapë dhe lëshoi një bombë. U largua. Tezja doli të shikonte kuajt. Bomba kishte rënë mbi lirin, poshtë të cilit, ne, kishim lidhur kuajt. Ishte shqyer një degë e lirit. Mushka jonë kishte këputur tërkuzën e kishte ikur.

Përreth ra përsëri qetësia. Dukej sikur lufta kishte pushuar. Vetëm nga larg dëgjohej ndonjë gjëmim i mbytur.

Në mbrëmje erdhi nga mali Neziri, djali i xha Ozunit. Erdhi të merrte ndërresa dhe ushqime. Nga ai mësuam se partizanët, dy ditë më parë, kishin sulmuar forcat gjermano-balliste dhe u kishin marrë një depo armësh. Neziri na tha se xha Ozuni ishte futur në luftë. Kjo na habiti, po ja që ashtu paskësh ardhur puna.

Xha Ozunit i kishin shkuar në stan pesë veta.

të armatosur. Kishin veshje ushtarake. Në kokë kishin kapela me yll nga ato të partizanëve. I kishin marrë pesë krerë dhen. E kishin detyruar xha Ozunin me armë. «Na ka dërguar komanda partizane», i kishin thënë. Ai kishte shkuar te partizanët i egërsuar si asnjëherë. Kishte takuar partizanin Ago dhe ja kishte thënë të gjitha. Atje mësoi xha Ozuni se të pesë kusarët kishin qenë ballistë dhe se për partizanët vjedhja dënohej me vdekje.

Partizani Ago i kishte sjellë xha Ozunit të birin, Veizin, që kishte dalë partizan pa lejen e tij. Veizi ishte afruar i drojtur. Xha Ozuni i kishte hedhur një shikim të gjatë.

— Më qenke bërë si major me këto rroba... më paske marrë goxha dyfek. Pa ulu këtu një herë. E, mor biri i çeqos, ç'bën?

— Hiç.

— Ke qenë ndonjëherë në luftë?

— Po. Kam qenë nja tri herë, natën.

— Me ballistët?

— Dhe me gjermanët.

— Ëëë... ke vrarë gjë?

— Ku di unë?

— Qysh ku di ti?

— Poo... plumbin e kam hedhur që...

— Ee... ee... po është puna ta dish se ku ka vajtur. Ata zagarët e ballit më morën dhentë, more bir. Pa më thoshin se ishin partizanë.

— Ashtu e kanë zakon ata, çeqo.

— Ashtu, ë? — kishte thënë xha Ozuni dhe i ishte kthyer partizanit Ago, që rrinte pranë tyre më këmbë.

— Nuk e kam ndjerë veten më të poshtëruar se

sot në mëngjez. Unë nuk i kam rënë më qafë njeriu asnjëherë. Kam shikuar punën time. I kam vënë pesë cangadhe me zamet, e të vijë tjetri të të kërkojë atë që s'ja ke, dhe me armë! Ç'i thonë kësaj. Hëm... — kishte bërë tërë duf xha Ozuni.

— Thuajua sonte atyre, xha Ozun — ja kishte pritur Agua. — Ne do të sulmojmë natën një depo armësh, poshtë, te Hunda e xhamisë. Rri dhe ti me ne.

— Si? Të rri partizan? Po kush do të m'i mbajë gjallë ata në Shpellë të dushkut. T'i lë në pleqëri?

— Nuk të thashë të rrish për fare. Sontë që ata do të bëjnë darkë me dhentë e tua, mirë është t'u dërgosh një plumb — i kishte thënë Agua.

Xha Ozuni kishte heshtur një copë herë. Pastaj kishte thënë:

— Hëm... nuk thua keq. Duhet ndenj... T'u shkoj për darkë qenvet.

Neziri sa nuk ishte hedhur në këmbë nga gëzimi. Ishte gëzuar edhe partizani Ago. Po nuk e kishte lënë plakun pa e ngacmuar një çikë.

— Ama, po të mos të të kishin luajtur dhentë, nuk do të ishe pajtuar me djalin, pa le në luftë që s'futeshe kollaj.

— Epo kështu vijne punët, o bir. Ca i futen luftës me shkollë, ca me hallin e sedrës së tyre. Po kur lufton atë që të shkel shtëpinë dhe djersën, në një qafë dalim. Ja, siç duket dhe lufta qenka si ajo puna e përroit, që fryhet dhe rrëmben — ja kishte kthyer xha Ozuni ngacmimin.

Kështu ai ishte lidhur me partizanët. Atë natë kishte marrë pjesë në luftën për depon e armëve. Kishte luftuar mirë. Të nesërmen ishte kthyer në

stan me dyfek. Kurrë xha Ozuni nuk kishte mbajtur dyfek.

Të nesërmen Neziri iku. Tri ditë pas ikjes së tij në shpellë erdhi partizani Ago. Erdhi i vrejtur, i lodhur. Dorën e majtë e kishte mbështjellë dhe e mbante varur në një rrip të kuq. Ishte plagosur. Në krah kishte hedhur një automatik të shkurtër. U takua me ne dhe zbriti te varri i djalit. U ul galuc pranë tij. Lëshoi dorën mbi të si të donte ta përkëdhelte. Sytë ju përlotën. Një pikë loti u shkëput. U rrokullis si me përtim në faqen e parruar dhe ra nga buza e mjekrës mbi varr.

— Të mori dhe ty përroi i luftës, biri i babit —
tha si të fliste me vete.

U ngrit e u kthye në shpellë.

— Hallo, kam ca tesha të shokëve në atë çantën. Nxirrini e arnojini një çikë. Para se të gdhiet do të iki prapë — i tha nënës. Dhe së shoqes: — Bëhu gati dhe ti. Do të vish me mua. S'ke ç'bënë këtu. Atje në luftë do të harrosh edhe dhembjen e djalit. . .

Ata ikën të dy pa u gdhirë mirë.

PRANVERËN E SJELLIN NJERËZIT

Ajo zbriste çdo mëngjez shkallët e katit të dytë me një fëmijë pesëvjeçar për dore. Paspdreke kthehej në hotel, përshëndeste sportelistet në hyrje, shkëmbente ndonjë fjalë rasti me shërbyeset dhe ngjitte shkallët e mbyllej në dhomën e saj. Ky qëndrim ngacmonte kureshtjen e banoreve të tjera të hotelit. Megjithkëtë, gjatë tre muajve që ajo banonte aty, asnjëra prej tyre nuk kishte mundur të futej në botën e saj.

Përbri dhomës së saj banonte një montator, beqar. Ai punonte në një uzinë të re, diku nga fundi i qytetit, kurse në mbrëmje vazhdonte teknikumin. Ishite njeri i qeshur. Kudo që të ndodhej ai, do të krijonte ambient gazmor. Për këtë arsye i bënte përshtypje qëndrimi i fqinjës në dhomën pranë tij. Ajo ndryshonte nga gjithë banorët e hotelit. Sjellja e saj ngacmoi mendimin e tij se gratë, veçanërisht ato të bukurat, nuk mund ta durojnë vetëminë, heshtjen e ftohtë...

Një pasdite ai u ndodh ballë për ballë me atë, në krye të shkallëve të hotelit. E përshëndeti. Ajo ju përgjegj duke i hedhur një shikim të ftohtë sikur të donte të thoshte: «Po ju përgjegjem për edukatë, jo se kam dëshirë të më flisni herë tjetër». Atij nuk i erdhi mirë, megjithatë, qëndrimi i saj nuk ja shoi,

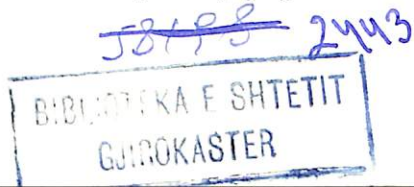
përkundrazi ja ndezi kureshtjen për ta njohur. Ai e dinte se ka disa femra, që mbyllen në vetëvete, bëhen enigmatike për të tërhequr vëmendjen e të tjerëve. Po aty, në rastin e fqinjës së tij, nuk kishte arësye për një veprim të tillë.

Pas një muaji në hotel nuk kishte ndryshuar asgjë. Fëmija e mitur e një oficeri qante deri vonë; një punëtoze tezgjahu fliste me zë të lartë deri në orën dhjetë të natës. Montatori mësonte ose lexonte ndonjë libër, kurse fqinja e dhomës nr. 18 rrinte e mbyllur në botën e saj dhe të djalit pesëvjeçar. Pas pak ditësh familja e oficerit dhe ajo e tezgjahistes u larguan nga hoteli, se morën shtëpi. Montatori bleu një biçikletë të re për të përballuar lodhjen e rrugëve të gjata.

Pothuajse çdo mëngjez, kur dilte nga dhoma, ai gjente pranë biçikletës djalin kureshtar të fqinjës së heshtur. Në fillim fëmija largohej i drojtur, po qëndrimi dashamirës i montatorit i hapi rrugë çiltërisë së tij fëmijnore.

Një pasdite, kur ai u kthye nga puna, e hipi fëmijën në shalën e biçikletës dhe e shëtiti në korridorin e gjatë. Fëmija nisi të qeshte i gëzuar. Zëri i tij kumbonte. E ëma doli te dera e dhomës. Deshi t'i fliste, por, sa ndeshi në shikimin e montatorit, uli sytë. Nuk foli fare, u fut sërish në dhomë. Nga dera që u mbyll lehtë, Pirua dëgjoi një zë të prerë: «Mos u bëni shkak që banorët e hotelit të ankohen për djalin tim».

Me gjithë kujdesin e së ëmës, fëmija nuk i ndahej biçikletës. Djali e priste montatorin deri vonë, kur kthehej nga puna dhe niste ato cicërimat, me atë zërin e ëmbël e të gëzuar, që po e bënin gjith-

monë e më tepër për vete montatorin. Dëshirat e fëmijës nisën të mposhtnin kundërshtimet e së ëmës. Të dielën, kur Pirua po merrte biçikletën dhe pozbriste shkallëve, fëmija ju lut ta merrte me vete. Ai nuk mund ta bënte këtë pa pyetur fqinjën. E ëma doli nga dhoma dhe e zuri për dore që ta merrte brenda: «Mos ja prishni qejfin, do të kthehem shpejt. Mos kini merak për të...»

Kujdesi i atij për fëmijën përkëdheli dashurinë e saj prej nëne. Ajo mbeti një çast më dysh dhe ju përgjegj me sinqeritet:

— Më falni, poo... nuk është mirë të mësohet kështu.

Ai mori poshtë shkallët me biçikletën në duar. Pas tij dëgjohej zëri ankues i fëmijës...

Më kot përpiqej Pirua të plotësonte lutjet e saj. Dëshirave të fëmijës, shpesh u nënshtrohet arësyeja e të rriturve. Ky është një fenomen i njohur, që megjithë anën e mirë, ndoshta krijon dhe të çarat e para në shkallët e edukimit. Montatori nuk mund të mposhte tundimin e zërit të ëmbël të fëmijës, kur zgjatte kokën te dera dhe e pyeste: «Të rri pak me biçikletën, xhaxhi? ose: «Çfarë bën ti, xhaxhi, po lexon... nuk do dalësh me biçikletën?» Është interesante dashuria e jashtëzakonshme e të gjithë fëmijëve për mjetet lëvizëse. Ndoshta këtu ka një përkim instinktiv me të vërtetën lëvizëse të vetë jetës së njeriut.

Mirëkuptimi midis dy njerëzve nuk arrihet vetëm nëpërmjet fjalës. Atë e vendos dhe një buzëqeshje e vetme, një shikim, një lëvizje e qepallave, bile dhe heshtja, moskundërshtimi i mendimit, apo i veprimit të tjetrit. Kështu po ndodhte edhe me ata

të dy. Në dëshirat që shprehte fëmija shpesh takohej kujdesi i tyre.

Nësa biçikleta u bë një mjet zbavitjeje për fëmijën, vetë fëmija i sillte gëzim e kënaqësi montatorit. Kështu ai shkoi më tej. Për ta kënaqur dhe më tepër fëmijën, ai i vendosi biçikletës një vend të posaçëm. Kur u kthye nga puna dhe e ngjiti fëmijën në vendin e pregatitur për të, ju duk se në atë çast çdo gjë i dukej e mahnitshme Gencit të vogël. Ç'gjë mund ta kënaqte më shumë Piron se sa fakti që ishte bërë shkaktar i gëzimit të një tjetri?

Violeta rrinte në këmbë me buzën në gaz te dera e hapur. Pas pak buzëqeshja e saj u shpërnda, i mbetën sytë diku në një pikë. Pse Violeta u shkëput papritur nga gëzimi i fëmijës së saj?

Megjithatë ajo e mblodhi veten dhe tha:

— Ju falemnderit. Jeni munduar shumë.

Pirua u fut në dhomën e tij. U shtri mbi krevat. Ndjehej i gëzuar. Pas një copë here nga zhurma që dëgjoji, u hodh i trembur nga krevati dhe doli në korridor.

Në atë çast doli dhe ajo. Fëmija ishte rrëzuar përfund biçikletës. Ai u lëshua dhe ngriti biçikletën. Ajo rrëmbeu fëmijën e, duke e shtërnguar në gjoks, u fut në dhomë. U fut dhe Pirua pas saj. Fëmija tregonte me të qarë dorën e gërvishur.

— Si s'kemi pak jod — tha ajo.

Ai kaloi në dhomën e tij dhe solli një shishe alkool, që e përdorte për çakmak. Në dhomë erdhi dhe një grua, që banonte nga fundi i korridorit. Pirua vuri re se asaj i bëri më tepër përshtypje prania e tij në dhomën e gruas së heshtur, se sa çështja e

fëmijës. Ai u ruhej shumë fjalëve lart e poshtë, jo se mund ta cënonin atë, po më tepër nga frika se mos bëhej shkak e prishte qetësinë, gëzimin e një tjetri.

Rasti i fëmijës, kujdesi i përbashkët për të, krijoi në mes tyre një farë afrimi apo më sakt, ndryshoi qëndrimin e saj.

Çdo ditë krijonte në mes tyre një afrim, një cilësi shoqërore të natyrshme; ndoshta të ndikuara dhe nga vetë rrethanat e jetës së tyre. Gratë kuresh-tare e shikonin këtë shoqëri me një sy tjetër, po Pirua nisi të mos i vinte re. Edhe ajo në një farë mase mbante të njëjtin qëndrim. Ai, më tepër se ajo, nisi ta ndjente të nevojshme shoqërinë e saj. I mbetej merak të lagrohej në mëngjez pa e përshëndetur, apo në mbërmje pa i thënë «natën e mirë». Madje ajo, nisi të vinte dhe në mendimet e tij gjatë kohës që ishte larg hotelit.

E, kur dikush na mplekset në mendimet tona, në shpirt ka dashuri, urrejtje. Dashuria dhe urrejtja kanë një mori rrugësh të çuditshme për të depërtuar në shpirtin e njeriut. Aty formohen e skaliten tiparet. Në shpirtin e Piros nuk shquheshin tiparet e një dashurie të veçantë gjinore. Ishte një lloj tjetër dashurie. Ai kishte dëshirë për të patur një njeri të afërt. të këndshëm pranë vetes, pranë mendimeve të tij. Ndjente nevojën që të thyente monotoninë e jetës së beqarit të hoteleve. Ai prindërit i kishte larg, në një fshat të Mallakastrës. Kishte gati dhjetë vjet që jetonte hoteleve, pasi shkante kudo ku hapeshin kantjere të reja.

Ndodh nganjëherë që midis dy njerëzve mbaron më shumë punë një komunikim i brendshëm, i heshtur, se sa fjalët. Ajo e kuptonte çuditërisht na-

tyrën e tij. Kishin kaluar gati gjashtë muaj që ata jetonin të ndarë nga një mur. Ajo nuk kishte pasur asnjë rast për të vënë në dyshim sinqeritetin e tij. Po nuk ndihej pse nganjëherë, afrimi me atë njeri e mundonte. Ndoshta ngaqë i kujtohej «bukuria që vret», apo ngaqë goditja e së kaluarës i kishte vënë një ferrë shtegut të së ardhmes së saj.

Të dielën Pirua me Gencin e vogël do të dilnin shëtitje qytetit, kurse Violeta do të shkonte në një aksion me shkollën.

Në trotuarin para hotelit ata u ndanë.

Të nesërmen bashkë me gratë e hotelit nëpër korridor shëtisnin dhe thashethemet: «Siç tregojnë bathët, do ta bëjmë dasmën në hotel. . .». Ç'ne, moj qyqe, ai djalë beqar të marrë grua me oqiç prapa! . . .». «Dje kanë qenë shëtitje gjithë ditën! . . .»

— Nuk është e vërtetë, mos u bëni të marra,
— grindej me to nënë Zyhraja — ata kanë shoqëri si të vetmuar që janë. . .

— Posi. . . po shala e biçikletës për djalin ç'ju desh atij? . . .

— Mirë thotë nënë Zyhraja, s'ka ndonjë të keqe këtu — hidhej një tjetër.

Këto fjalë që qarkullonin korridorit u futën dhe në dhomat e Violetës e të Piros. Ajo u hutua, u tremb, ndjeu ndrydhjen e së keqes, po nuk ndenji dot pa ja përmendur dhe atij fjalët e njerëzve.

— Mos i vërë re këto gjëra, Violeta. Ne s'kemi pse ta fshehim shoqërinë. S'kemi pse të ruhem nga fjalët? Së keqes duhet t'i dalësh përpara, t'i presësh rrugën, ta përbuzësh, të mos lësh të krijojë pellg moçalor. Unë mendoj se njerëzit e arësyeshëm duhet ta përbuzin hidhërimin, ndrydhjen e kotë, të rritin gëzimet — i tha Pirua Violetës.

Të shtunën pasdite Violeta kishte pesëvjetorin e djalit. Këtë e kishte mësuar Pirua ditë më parë. Në mbrëmje ai trokiti dhe u fut në dhomën e saj. Fëmija ju hodh në qafë. Ai e ngriti lart duke e përgëzuar. Ajo mbeti një çast si e hutuar, pastaj e ftoi të ulej. Ai la mbi komodinë një pako të vogël të mbështjellë me letër të kuqe transparente dhe u ul.

Mbi kamineto vërshëllente lehtë një tenxhere e vogël me presion. Krevati ishte mbuluar me një kuvertë mëndafshi të gjelbër, ai i Gencit me një batanije të bukur të re pambuku. Mbi kokën e krevatit të madh ishte një fotografi, ku ajo kishte dalë duke qeshur.

Pirua ishte futur në dhomën e saj dhe herë të tjera, por vetëm me raste e kishte qëndruar shumë pak.

— Kur ke dalë atje? — e pyeti për fotografinë, si për të prishur heshtjen.

— Eh... ka vite. Ka nja gjashtë-shtatë vjet.

— Dukesh shumë e gëzuar.

— Hëm... Ishte ajo kohë kur çdo gjë më dukej e bukur ja ktheu ajo duke i hedhur fotografisë një shikim të ftohtë.

— Të bëj një kafe, apo do një gotë pije? Më fal, se miku nuk pyetet, por unë e kam si parim, pse t'i japësh tjetrit atë që mund të mos e dojë?

— Jo, Leta, mos bëj kafe. Nuk më pëlqen — i tha ai me buzë në gaz.

Leta?! Kështu i fliste dhe nënë Zyhraja, dhe shokët e shoqet në punë, dhe sportelistet, po nuk e kuptonte sepse kur po atë emër e shqiptonte Pirua, asaj i dukej më i ëmbël, më përkëdhelës e më tingëllues.

Fëmijës i mbetën sytë kureshtarë mbi pakon me letër të kuqe. Pirua e vuri re dhe dhe i foli:

— Merre, Genci, ajo është jotja.

Fëmija i hodhi sytë tek e ëma.

— Ç'e deshe këtë?. . Kot je munduar — i tha ajo e shqetësuar.

Fëmija e hapi letrën dhe nxori një top të bukur, një çokollatë dhe një revistë «Fatosi». Sytë i vetëtinë nga gëzimi.

Pas ndonjë ore ai u ngrit të dilte. Fëmija nuk ja lëshonte dorën, dhe ajo e kundërshtoi:

— Ku do të shkosh kaq shpejt? Në qoftë se s'ke ndonjë punë, rri të bëjmë muhabet. Ai është mësuar tani me ty. . . Dua ta shikoj sonte të gëzuar. . . Fundja, po të pranosh, hamë darkë këtu. . . Lëre sonte restorantin.

Sa ëmbël i tingëlluan ato fjalë Piro, atij që kishte gati dhjetë vjet nëpër hotele e restorante.

Ashtu në heshtje ata të dy e ndjenin atë natë praninë e njëri-tjetrit më tepër se kurrë. Të ishte e gjatë ajo natë, pa ç'ka, le të merrte dhe nga dita e nesërme. Ai e futi bisedën atje ku e shtynte prej kohësh kureshtja: në jetën e saj. Dhe Violeta nuk mund t'ja mbante mbyllur shokut të saj të këndshëm historinë e saj të dhimbshme:

— Kur unë isha shtatë vjeç, më vdiq nëna. Babai u martua prapë. Unë u bëra me njerjë, e për fat të keq me një njerjë të ashpër — nisi të tregonte ajo. — Në atë moshë që njeriu njeh veten e nis të mendojë për të ardhmen, nisa dhe unë të thurja ëndrrat e mia. Unë isha rritur thuajse jetime. Dashuria dhe kujdesi i babait varej nga qëndrimi i njerjës, e cila që në vitin e parë u bë me fëmijë. Jetimet të

ardhmen e shikojnë nëpërmjet së kaluarës. Njëherë mendoja ta lidhja jetën time me atë të ndonjë jetimi, pastaj e hidhja poshtë këtë... e kisha vështirë t'u jepja rrugë mendimeve. Po ngjarjet u zhvilluan vetë, bile të papritura. Babai më lidhi me djalin e një mi-kut të tij, që vinte shpesh te ne. Njerka përpiquej që unë të martohesha sa më shpejt. Personi për të cilin më fliste, ishte arësimitar në një shkollë të madhe. Si njeri nga jashtë nuk mund ta shaja... E ç'ta zgjat tashti atë punë. Lindja e Gencit më la me një anemi. U mbylla brenda. Burri nisi të mërzhitej. Dilte nga shtëpia në mëngjez e kthehej vonë, në mbrëmje. E kjo ndodhte në atë kohë, që unë kisha aq shumë nevojë për kujdesje e kurajë... Në vitin e dytë atë e bënë nëndrejtor. Kjo i shtoi mungesat e tij dhe kri-joi një boshllëk për mua.

Shoqja ime e ngushtë, Liljana, që ti e ke njohur këtu, më tha se ai shoqërohej shumë me një aktore. Për herë të parë provova goditjen e poshtërimit, më tepër se sa të xhelozisë. Nuk doja t'i besoja fjalët e shoqes, megjithëse e njihja aq mirë. Nisa të kontro-lloja sjelljen e tij. Fjalët e saj ishin të vërteta. I fola atij për çështjen e aktore. Ai ma ktheu me ironi: «Mos u bëre xheloze?... Ç'budallallëqe... ajo vjen e na pregatit një dramë në grupin teatral të shkollës». Pas kësaj papritur, më ndaloi të takohesha me shoqen time, duke më thënë se ajo nuk ishte femër e mirë.

«Do ta bëj këtë pasi të bindem», ja ktheva ner-voze.

«Jo, do ta bësh tashti që të them unë. Këtu në shtëpinë time të mos më shkelë».

Pas ftohtësisë në shtëpi, nisën dhe grindjet... Më vonë mësova se ai nuk e donte shoqen time,

ngaqë ajo, një natë e kishte parë me aktoren dhe i kishte folur.

E ndjeva se çdo gjë po rrënohej e po mbetej nga ëndrrat, shpirti i vrarë. Mundohesha ta gënjeja veten: «Kështu e ka jeta», por ngjarjet rrokulliseshin. Një pasdite, kur po kthehesha nga një mbledhje, e takova atë ballë për ballë me aktoren. Në shpirt ndjeva një ngacmim të fortë. Ai më njohu me të. Aktorja më pyeti pa pikë droje:

— Si e ke djalin?

Nuk m'u durua dhe ja prita:

— Mirë është, vetëm të lutet ty që të mos ja mbash babin rrugëve...

U ktheva kurrizin e i lashë prapa si dy kërcunj.

— Mirë ke bërë. Kështu e kanë dashur — i tha Pirua, që e dëgjonte duke kafshuar filtrin e cigares.

— Sapo erdhi në shtëpi, u grindëm keq. Më vonë u futën dhe prindërit e vëllai i tij në këtë valle... Nëna ishte me mua, po atë kush e dëgjonte... «U thye buka, e kur thyhet nuk ngjitet më», thotë populli. Kurse unë, mundohesha ta ngjijta me zor. Unë mundohesha ta largoja aktoren nga mendja, po ajo nuk më ndahej...

U shtynë dhe nja dy muaj të akullt e një mbrëmje m'u sëmur djali. E kishin zënë një palë ethe të forta. Burri nuk po vinte ende. Bënte kohë e keqe atë ditë. Gencit po i ngrihej temperatura, mua më zuri një frikë e çuditshme. Dola të lajmëroja mjekun. Frynte një erë me shi. Kur u futa në një rrugicë gjysmë të errët, në lagjen karshi, përpara meje, nën strehën e një shtëpie rrinte një çift përqaftuar. I isha afruar çiftit. Një rrëqethje më përshkoi trupin. «Mos është ai?» mendova për burrin, që i kishte kthyer krahët rrugicës. E hodha tej atë mendim,

eca përpara. Një tronditje e paprovuar m'i preu forcat. M'u duk sikur më kishin pështyrë në fytyrë. Ishte ai me aktoren. Desha të ikja, po nuk më ikej. I fola:

— Xhemil, djali është shumë sëmure, e ti rri akoma rrugëve?

Aktoja më shikonte me ironi. Në atë çast kisha dëshirë që t'ua rrëzoja përsipër murin e shtëpisë.

— Ik në shtëpi, se erdha! — tha ai.

Nuk u përmbajta dot më, ju afrova dhe i pështyva të dy në fytyrë dhe në çast, u ktheva e mora tutje rrugës nëpër shi. Kur u ktheva me doktorin, e gjeta në shtëpi pranë djalit. Mblodha të gjitha forcat për të mos i rënë në sy doktorit. Kur iku doktori, nuk u përmbajta më:

— Si nuk të vjen turp. Edukon dhe brezin e ri me frymën tënde të qelbur. — Ai më kishte kthyer krahët e pinte cigare i qetë. — Ti, po të kishe sedër, nuk duhej të kishe ardhur fare sonte në shtëpi. Ngrehu e shko tek aktorja, që u mëson drama nxënësve të tu — i thashë.

— Pusho, mbylle gojën, mos më folë këtu sikur je në shtëpinë e tēt eti — ma ktheu fare i qetë, si të mos kishte ndodhur asgjë.

Të nesërmen mora Gencin, ashtu të sëmure, e ika te babai, u thashë se nuk do të kthehesha më e gjallë tek ai. Njerka m'u hodh në kokë. E ndjeva se isha fatkeqe. Më vinte keq për djalin, më vinte turp nga njerëzit, nga opinioni, po ç'të bëja. Tashti më ka dalë frika e dikurshme. Njeriu mbetet fatkeq kur humb karakterin, forcën e mundësitë për të qëndruar mbi këmbët e tij, të tjerat shërohen. U ndava prej tij. Ai mbeti pas aktorese ca kohë derisa ajo e

la rrugëve e u martua me një tjetër. E kanë hequr nga arësimi, tashti punon diku, njeh jetën e edukohet. . . Nuk e di. Kjo qe pra gjithë historia, apo si të thuash ëndrrat e mia të rrëzuara.

Pirua i kishte dëgjuar me gjithë qenjen e tij fjalët, mendimet e saj. Sepse u përpoq të gjente diçka të keqe në sytë e saj, në atë fytyrë aq tërheqëse, me flokët e dendura të zez, që i derdheshin mbi supe, po nuk gjeti aty as gjurmët e së keqes.

Ra një heshtje e shkurtër në dhomë. Gencin e vogël e kishte zënë gjumi në krevatin e tij, me topin e bukur, që i kishte sjellë Pirua.

Ai ndezi një cigare dhe, pasi i drejtoi sytë nga ajo, theu heshtjen:

— Më fal, Leta, që të zgjova sërish tërë këto kujtime. Poo. . . të them të drejtën, nuk di pse isha kureshtar. Me sa duket, sa më shumë ta njohësh njeriun, botën e tij, aq më afër vetes e ndjen, aq më respekt ndjen për të, pastaj natyra ime. . .

— Nuk ka ndonjë gjë të keqe këtu. Te njeriu ndodh shpesh që, kur i tregon dikujt ndonjë brengë, ndjen në vetëvete një lehtësim të çuditshëm.

— Sa kohë ke që je ndarë?

— Një vit. Tre muaj ndejta te babai.

— Nuk ke menduar ndonjëherë se mund të ngrihet përsëri kalaja, që u rrëzua? Jeta kërkon ndonjëherë dhe lëshime.

— Jo, në asnjë mënyrë — ju përgjegj ajo rrëmbyer, sikur ai ta kishte urdhëruar të kthehej sërish në të kaluarën. — Ai më ka ardhur vetëm një herë, kur unë u vendosa këtu në hotel. Nuk e lashë as të ulej, as të fliste. Jo. . . jeta bashkëshortore ka një kuptim: në qoftë se nuk ndjen në shpirt dliresi, gë-

zim, është marrëzi ta ndrydhësh atë vite të tëra. Të jetosh për hir të opinioneve, këtu bie fare vlefata e sakrificës.

— Po sikur të ndërtosh një kala tjetër përkundrajt asaj që u rrëzua? — e pyeti Pirua.

Ajo u mendua një copë herë, pastaj nisi të fliste duke e shikuar drejt në sy:

— Të fola me sinqeritet për gjëra, që nuk i di asnjë nga shoqet e punës, përveç Lilianës, shoqes sime të vjetër. Po të flas deri në fund me këtë sinqeritet: nuk kam forca të luaj me shpirtin. Dikur dhe unë kam pasur tjetër natyrë, të tjera mendime. Më tronditte hidhërimi i të tjerëve, dëshiroja që të gjithë njerëzit t'i shihja të gëzuar. Po ja që përpara kësaj goditjeje e kam humbur ekuilibrin dhe, siç e shikon, jam mbyllur në botën time. Për mua, pranvera nuk kthehet më. Puna më e mirë është të rrit djalin e të jetoj me gëzimin e tij.

Pirua po jetonte në ato orë një copë të madhe jete me shqetësime e brenga, që ai nuk i kishte provuar. Pasi fërkoi një copë herë ballin i menduar, e kundërshtoi:

— Jo, Violeta, njerëzit janë të mirë. Nuk mund të mohoj se në mes tyre ka dhe të ligj, përndryshe gjykatorja do të kishte zënë vend në muze. Unë dua të them se jeta është e bukur kur nuk përkulesh përpara goditjes. Njeriu ka forca për ta bërë jetën me dritë, me një dritë, që të ndriçojë dhe të tjerët. Duke bërë këtë, mund të thuash se jetoj. Ti the se pranvera nuk kthehet më! Ky është pesimizëm. Pranverën e sjellin njerëzit. Shiko më drejt, më thellë në botën e tyre... Gëzimet nuk kthehen dot

më vetëm atëhere kur ke humbur dinjitetin, të drejtën për t'u dashur nga njerëzit.

Ajo qëndronte pa lëvizur dhe nuk mund të kuptoje dot se ç'mbresa i lanë këto fjalë. Duart i dridheshin lehtë. Ndjeu nevojën për të qenë vetëm. U ndanë.

«Pranverën e sjellin njerëzit. Shiko më drejt, më thellë në botën e tyre». «Përse m'i the këto? . . . Jo, jo, është e pamundur. Jeta e tij është krejt tjetër. . . Jo, kjo do të na shpinte përpara një zhgënjimi të tmerrshëm. . .»

«Jo, shpirti i asaj meriton pranverën, asaj nuk i përket dimri. . . C'të keqe ka në mes nesh? . . Nuk kam dashur gjithmonë një zemër të vërtetë? . .»

Dhe jeta vazhdonte rrjedhën e saj. Ata i flisnin njëri-tjetrit me fjalë të zakonshme, por me një forcë tjetër, me një dashuri të brendshme. Diçka e re po ndodhte në mes tyre. Diçka që i ndrydhe në shpirt.

Zakonisht njeriu ecën në emër të arsyes, drejt së mirës. E, kur fiton, lëvdon virtutet e tij. Mirëpo ndodh që rrëshqet drejt së keqes, pa e ndjerë këtë e, kur shikon përreth, mallëkon çdo gjë. Këtë e dinte Pirua e ndaj shpeshherë mendonte: «Shikoji njerëzit dhe jetën në sy; ecë drejt rrugëve të arsyes, pa penguar të tjetërt, peshoje mirë çdo gjë. Për qëllimet e tua. . . e sidomos kur jetën do ta mpleksësh me një tjetër, mos pyet shumë veta; ty nuk të pyeti njeri kur erdhe në jetë. . .»

Në mes tyre gjithnjë e më dendur po futej një njeri i mirë. Ishte nënë Zyhraja, shërbyesja më e urtë e më e vjetër e hotelit. Ajo i donte ata të dy si fëmijët e saj. Kishte mendimin e saj shërbyesja. Ajo u thoshte dhe ç'mendonin të tjerët për ta. «Mbase

nuk ishte mirë kështu, po fundja, kur i thua tjetrit se nga fryn era e keqe, ai do të dijë nga t'i kthejë krahët», mendonte ajo.

Një pasdite Zyhraja po rrinte në dhomën e Violetës. Pasi piu kafen, u mundua e më në fund e tha atë që kishte në zemër:

— Nuk ke menduar ndonjëherë, Leta... po sikur të martohesh me Piron?

Ajo ngriti kokën menjëherë nga puna, që kishte në duar.

— Pse, edhe ti me këtë sy e ke parë shoqërinë tonë, nënë Zyhra? — i tha Violeta me keqardhje.

— Mos ma merr për të keq, të keqen nëna. Unë e kam këtë me gjithë zemër. Ai djalë, është xhevahir — nxitoi të thoshte plaka e drojtur se mos bëri keq e theu zemrën e nuses, që e respektonte, si të qe e bija e saj.

— Mos e mendo këtë gjë, nënë Zyhra. Ai nuk ka pse të martohet me mua; ai ka rrugën e tij. Unë jam nënë me fëmijë. I kam dhënë fund kësaj pune. Jam shumë e qetë, do të punoj e do të rrit djalin.

— Jo, të keqen nëna. Ti je shumë e re, nuk ka lohet kështu gjithë jeta. Unë i kam thënë dhe Piros një ditë...

— Si? I ke thënë atij?

— Po, po — ju përgjegj shërbyesja e qetë.

Ajo ndenji një çast e menduar e nga zemra i erdhi një pyetje:

— Po ai ç'të tha?

— Më shikoi në sy me buzën në gaz. Eci i menduar deri te dritarja dhe, pa u kthyer nga unë, më tha: «Lëri këto krushqi, nënë Zyhra.»

— Mirë të ka thënë. Mos e përmend këtë gjë me njeri, nënë Zyhra, të lutem!

— Jo, bija e nënës, pse ç'u bëra unë!.. Ta thashë ty, se më ishte bërë lëmsh në zemër. Ku di unë, mbase e kam dhe gabim. Unë nuk di të mendoj gjatë. Unë dua që njerëzit e mirë të jetojnë pranë njëri-tjetrit dhe kaq — tha shërbyesja dhe doli duke lënë prapa ndikimin e fjalëve të saj.

Shpeshherë Zyhraja rrinte me ata të dy. Gëzohej me ta si me fëmijët e saj, po atyre nuk guxonte t'u thoshte ndonjë fjalë copë. Vetëm ndonjë krahasim, apo bashkim fjalësh si rastësisht. Në hotel ishin rralluar fjalët, megjithëse miqësia e tyre po bënte të kundërtën. Ata e hapën shoqërinë. Shkonin në kinema, në lokale apo shëtitje herë me Gencin, herë vetëm, kur ai shkonte në shtëpinë e nënë Zyhrasë e lozte me fëmijët e së bijës. Pirua e njihte dhe me ndonjë shok, shoqe sipas rastit.

Ditët e fundit të dhjetorit ishin me borë atë vit.

Pirua u ngrit pa gdhirë e doli nga hoteli. I erdhi keq Violetës që ai kishte ikur në punë pa i folur. Po, për çudinë e saj, ai nuk erdhi as pasdite. E, kur afruan orët e vona të mbrëmjes, ajo filloi të ndiente se sa shumë ishte lidhur pas tij.

— Ku është xhaxhi, mami? — e pyeste i biri.

— Në punë, xhan i mamit.

— Po pse nuk e ka marrë biçikletën?

— Është prishur.

— Jo, ai e ka mbyllur me çelës... Ajo nuk ecën...

Më kot priti ajo atë natë. Dhe të nesërmen ai nuk erdhi. Violetën, nisi ta brente kureshtja: «Ç'ti ketë ndodhur? Ku shkoi? Si nuk më la një copë lehtë të paktën... Ai s'ka ikur ndonjëherë kështu!»

Të nesërmen pasdite ai ngjiti shkallët e hotelit dhe u fut drejt në dhomën e saj. Ajo u ngrit e trembur, e hutuar dhe i doli përpara për t'i dhënë dorën, por harroi që ja dha të dyja. Ai ja mori në të tijat.

— Ku ishe kaq ditë? — e pyeti ajo.

— Dy ditë ishin — ja ktheu ai me buzë në gaz.

— Po ku ishe?

— Në fshat, në Mallakastër. Ke të fala nga motra...

— Falemnderit. E pse vetëm nga motra, po pleqtë, vëllai?

— Ata do t'i dërgojnë më vonë, pasi të mendo-hen...

— Nuk të kuptoj.

— Mos kërko t'i kuptosh të gjitha njëherësh, e dashur i tha ai dhe i mori dorën.

— Ç'bën, Piro, ç'ke kështu sot?... da... dal të kuptohemi.

— Hë, ç'do të më thuash? — i tha ai i qeshur.

— Ti e di që...

— E di — i tha ai dhe e afroi pranë.

— Po dale... nuk është mirë... të lutem, jemi shumë mirë kështu. Kjo është marrëzi. Unë nuk të takoj ty... të lutem, Piro, mos na shpjerë në një zhgënjim të ri, që do të më shkatërronte fare...

— Dëgjo... dëgjo, Leta — e shkundi ai. — E kam menduar mirë çdo gjë, këtu e katër muaj më parë qysh në ditëlindjen e Gencit... Sot, ti, u shtove diçka më tepër mendimeve të mia. Ika pardje pa të lajmëruar jo pa qëllim. E ja tashti, gjeta në sytë e tu, në të cilët jam mësuar të shikoj thellë atë që prisja.

Ajo ju bind forcës së tij, apo shpirtit të saj dhe i mbështeti kokën në gjoks. Pas një pauze, i tha me zë të dredhur:

— Piro! Kam një frikë që nuk mundem ta mposht dot.

— Përse?

— Për atë që po vjen shkallëve me zhurmë.

— Lëre frikën të trembë ata që zvarriten. Dashuria jonë i ka rrënjët në zemër, në arësye. Çdo burim tjetër e poshtëron atë, aq sa e lartëson çdo gjë, që ka të bëjë me njerin nga ne të dy. Ai është fëmijë krejt i pafajshëm... Ne do ta mbajmë larg së keqes që të bëhet i mirë, të dojë njerëzit e mirë... Unë dua të të shoh ty gjithnjë të qeshur e të gëzuar.

— Unë do të marr forcë e guxim në dashurinë tënde — i tha ajo dhe i hodhi dorën në qafë.

Ai u përkul fare pak mbi të...

Në çast u hap dera e në dhomë u fut nënë Zyhraja me Gencin e vogël për dore. Ishte hera e parë që shërbyesja futej në atë dhomë pa trokitur. Ajo e kishte parë Piron kur u ngjit lart shkallëve e nuk i foli, jo pa qëllim. Ajo me atë nuhatjen prej nëne e priste prej kohësh atë ditë. E kishte lexuar në sytë e të dyve, ditë të tëra. Ajo kishte thënë gjithnjë që njerëzit e mirë duhet të jetojnë pranë njëri-tjetrit. Dhe tashti që i gjeti ashtu siç kishte dëshiruar, u foli:

— Më lini të keqen nëna të marr një çikë nga gëzimi juaj, t'ju puth të dyve si fëmijët e mi.

I puthi të dy e doli jashtë e lehtë si pendë, duke i lënë ata të përkulur mbi Gencin e vogël, që po u tregonte me një frymë ngjarjet e ditës...

NDËSHKIMI

Në lagjen tonë «Gjon Xhuvar» banonin pothuajse më fukarenjtë e fshatit. Megjithatë aty kishte aq shumë fëmijë, saqë xha Mezini, bejtexhiu i fshatit, kishte bërë një këngë të gjatë, nga e cila, për fat të keq, mua sot më kujtohen vetëm tre-katër vargje. Të tjerat i ka marrë era e viteve, që zakonisht shpërndan kujtimet tona.

*Cilat janë në punë përçore,
gratë e lagjes pjellore,
fukarenj por systrall
djemt' e lagjes «Gjon Xhuvar».*

Në këtë lagje, në fund të arës sonë, ishte një shtëpi me mure të ulëta, të gurta e të mbuluara me një kashtë të zezë. Në këtë shtëpi banonte dadë Fizja me tre bonjakët e saj. Para tre vjetësh, në pyllin e fshatit, papritur i kishte vdekur i shoqi, xha Tahiri. Vdekja e tij nuk solli vetëm hidhërimin e thellë të së shoqes dhe tre djemve të tij, por shtoi më tepër dhe varfërinë. Zonja Feryze, e shoqja e Selfo beut, hapi fjalë nëpër fshat se Tahir evgjiti kishte vdekur nga kolera, prandaj duhej të ruheshin prej asaj shtëpie. Unë kisha shoqëri me Reizin, djalin e madh të xha Tahirit, prandaj shkoja atje shpeshherë.

Më kujtohet se xha Tahiri ishte një njeri fukara, shumë i urtë, i dashur e shpirtmirë. Ai nuk për-

zihej me njeri, nuk shkelte as mizën e dheut, si i thonë fjalës. Qysh në mëngjez merrte malin me sëpatën në krah, ngarkonte atë gomarin e tij të vogël me dru dhe nisej për në qytet. Me këtë punë ai mbante gjallë fëmijët dhe gruan e tij, dadë Fizen.

Një mbrëmje, kur ai ishte kthyer nga pazari, unë u ndodha në shtëpinë e tij. Dy fëmijët e vegjël ju lëshuan të malluar si të mos e kishin parë me ditë. Ai i mbështolli në krahët e tij, i puthi me zhurme e pastaj na u afrua, mua dhe Reizit, që, si më të rritur, nuk e jepnim veten. «Po ju, trimosha, pse më rrini kështu si kaposhi i beut», na tha duke na shpupurisur flokët. Pastaj na dha të gjithëve karamele. Kur u ngjita në shtëpinë time, për herë të parë e pyeta nënën:

— Pse i thonë evgjit xha Tahirit, nëno?

— Po ç'të duhet ty kjo punë? — ma priti ajo.

— Hiç po... ja pyes... ai është njeri shumë i mirë — dhe i tregova nënës se si ai nuk më la të ikja pa më dhënë karamele.

— Ngaqë është shumë i varfër e nuk ka asnjë pasuri, — më tha nëna.

— Pse, të mos kesh pasuri, evgjit të thonë?

— Posi...

— Po sikur ne të na i hajë ujku të gjitha dhitë, do na thonë evgjitë?

— Tyt stafkurulla... ç'të vete mendja e na ndjell. Thyej qafën, sikter — më shfryu nëna, sikur ujku të priste atje në pyll vetëm fjalët e mia për të na i përparë njëzet dhitë, që kishim.

Pas vdekjes së xha Tahirit fëmijët e tij nuk largoheshin më nga shtëpia. Reizit trembëdhjetëvjeçar i ra mbi supe kujdesi për shtëpinë, për të dy

vëllezërit më të vegjël dhe për një dhi të vetme, që kishin. Kurse dadë Fizja zuri vendin e të shoqit. Çdo mëngjez pa zbardhur drita ngjitej malit me gomarin e vogël. Kështu Reizi u largua pak nga unë dhe nga djemtë e lagjes sonë, që s'linim dy gurë bashkë.

Tre vjet pas vdekjes së xha Tahirit, fshati ziente si koshere bletësh. Qytetin e kishin zaptuar gjermanët. Në fshat, përpara shtëpisë së Selfo beut mbli-dheshin përditë ballistë të armatosur. Atje, në hijeri e një rrapi të madh, ja pleksnin bixhozit. Malet ishin të partizanëve. Familjet e varfëra jetonin me frikë në zemër, veçanërisht ato që u kishin dalë djemtë, ose burrat në mal. Nga lagjja jonë kishin ikur nja gjashtë a shtatë vetë. Ndonjëri prej tyre vinte në fshat vetëm natën e mblidhte njerëzit e besuar herë në një shtëpi, herë në tjetrën.

Edhe ne, fëmijët, kishim format tona të qëndrimit ndaj ngjarjeve të mëdha të kohës. Atëhere loja «luftë» ishte bërë për ne loja më e dashur, që na ndizte gjakrat. Kjo lojë zhvillohej në mes të të varfërve dhe të pasurve.

Pas grindjesh të vogla ne kaluam në një organizim më serioz. U formuan dy parti, ajo e «partizanëve», që përfaqësohej nga fëmijët e lagjes sonë dhe partia e ballit, që përbëhej nga djemtë e familjeve të pasura dhe që drejtohej nga Abdyli, djali i Selfo beut. Çetën tonë partizane e drejtonte Samiu, që e kishte shtëpinë në krye të lagjes. I ati i Samiut përfshihej në familjet e varfëra, vetëm nuk i thoshin evgjit. Nga ky epitete përbuzës e kishin shpëtuar

nja nëntë dhi dhe tre rrënjë ullinj. Me shumë zor ja mbusha mendjen Reizit, shokut tim, djalit të dashur Fizes, që të merrte pjesë në «luftë». E ëma e kish-te porositur një herë e mirë që të mos i ngatërrohej në lojëra me fëmijët e familjeve të pasura, e veçanërisht me atë të Selfo beut dhe të Gani agait.

Pasi u bë organizimi i çetave, u vendos që be-teja e parë të zhvillohej në qafën e varreve, një çerek ore larg fshatit. Po të shikoje mirë betejën tonë, nuk mund të thoshe se ajo ishte përgatitur fare pa ndonjë taktikë e strategji. Fusha e betejës shtrihej midis varrezave dhe një përroi të thellë; ajo ishte mjaft e pjerrët nga njëra anë. Kjo u bë shkak grindjeje në mes përfaqësuesve të të dy palëve kundërshtarë. Secila palë ngulte këmbë për të marrë krahun e sipërm. Meqenëse asnjëra palë nuk lëshonte rrugë për këtë punë, u hodh shorti. Për fat të keq krahu i favorshëm u ra djemve të parisë. Gati një orë zgjatën përgatitjet për armatim: topa balte, plisa dhe gurë. Këto të fundit konsideroheshin si armë të rënda, e do të përdroreshin kur të ashpërsohej lufta.

Pasi çetat zunë vend për ballë njëra-tjetrës, secila në pozicionin e saj, në fushën e ndeshjes ra një heshtje e thellë.

Përroi në anë të fushës gurgullonte nga ujërat e shiut, që kishte rënë me shtamba dy ditë më parë, kurse në anën tjetër të fushës, rrinin të heshtur, pranë njëri-tjetrit, muret e varreve të fshatit.

— Eej. . . kush do ta tregojë forcën atje në shesh të burrave, nga ju çeta rebele e partizanëve — e pri-shi heshtjen zëri i fortë i Abdylit, djalit të Selfo beut.

Sipas rregullit, në mes të fushës do të dilnin dy luftëtarë për t'u ndeshur trup me trup. Ai që

do të mundej, do të kalonte si rob i palës fituese. Atëhere ndizej lufta për të shpëtuar robin. Duhet thënë qysh në fillim se në duelin e parë nuk duhej të dilnin komandantët. Pas thirrjes së Abdylit, një nga çeta e ballit, doli nga rrjeshti. Ai ishte trimi, që kërkonte kundërshtarin.

Ndërkohë Reizi më zuri për dore dhe më tha afër veshit:

— Doli djali i Gani beut, si thua, të dal t'ja shtyp atë hundën, që ma mban përpjetë?

— Jo, Reiz, jo ti qysh në fillim, më mirë do të dal vetë, — i thashë unë duke menduar për porosinë e dadë Fizes, që djemtë e saj të mos ngatërroheshin me ata të agait. Samiu, komandanti ynë, pasi u hodhi një shikim të gjashtëmbëdhjetë luftëtarëve, u ndal tek unë dhe më pyeti me sy.

— Po dal unë, shokë — thashë dhe u nisa drejt kundërshtarit me guxim. Ai po i afrohej qendrës së fushës me kapadailëk.

Asgjë nuk pipëtinte, të dy palët kundërshtare ndiqnin si me ankth distancën midis nesh, që sa vinte e zvogëlohej.

Arritëm në qendër. Përpara meje qëndronte Nevruz agai i kapardisur. Buzët e trasha i shpërveshi me ironi.

— Je menduar mirë para se të më dalësh këtu, or leckaman? — më tha.

— Po, or kusar i pulave të fshatit — ju përgjegja.

— Hëm... pa ma jep atë dorë të zgjebosur, or ngordhalaq — tha ai dhe më zgjati shuplakën e tij të bardhë e të shëndoshë.

Gjaku më shpërtheu me shpejtësi në tërë tru-

pin, një ndjenjë urrejtjeje m'u ndez në shpirt, saqë nuk mendoja gjë tjetër veç si ta mbërtheja për gushe të birin e Gani agait dhe ta përplasja përtokë. Mirëpo, sipas rregullit të luftimit, duhej dhënë dora.

— Ja ku e ke, more plëndës — ja prita duke nderë dorën time të thatë, të ashpër, por të fortë e me disa dregëza në kurriz të saj, kujtime nga pylli ku ruaja dhinë.

Kundërshtari më zuri dorën dhe ma tërhoqi fort në befasi, uli pastaj kokën dhe me kockën e ballit ma dha hundëve. Dhembja më shpoi në zemër. Sytë më lëshuan xixa, m'u mjegulluan, toka dhe qielli nisën të më vinin rrotull e të hidhnin valle. Për pak rashë, por menjëherë e mbajta veten. Britmat e shokëve më dhanë fuqi.

Kundërshtari, djali i Gani agait, u kapardis dhe përshëndeste me dorë shokët e tij, që po qeshnin me të madhe. . . Oo. . . ç'dhembje ndjeja në shpirt, jo më nga hunda apo nga gjaku i ngrohtë, që kaloj mjekrën, por nga turpi, nga humbja. «Fitoi i biri i agait? pyeta veten. . . Tashti do të vete rob; të dëgjoj sharjet e tyre më të rënda? Jo, jo, nuk do të vete i gjallë atje», mendova.

Nevruzi i kishte kaluar të gjashtëmbëdhjetat, ishte gati një vit e ca më i madh se unë, por sidoqoftë, përderisa i dola në fushë, duhej t'i qëndroja deri në fund. Kështu u mundova ta mblidhja shpejt veten dhe i dhashë me tërë fuqinë një grusht turinjve, pastaj një shqelm në të hollë. . .

— Tashti po ju bie një partizan të ngordh. . . — ishte duke u thënë ai shokëve të tij, por nuk e mbaroi dot fjalën, se lëshoi të dyja duart në mes të këmbëve dhe ja dha ulërimës si ndonjë zagat i plagu-

sur. Një «urra» e shokëve të mi e prishi heshtjen përqark, u përplas në faqen e përroit thellë dhe u kthye në ushtimë.

Kundërshtari im mori për nga shokët e tij, por unë e mbërtheva për jake dhe, pasi e ktheva prapsht, i dhashë dhe një shqelm prapanicës.

— Këtej, Novruz aga, eja në vijë, je rob i partizanit të ngordhur — i thashë pa ja lëshuar njërën dorë nga jaka, kurse me tjetrën po mbaja hundën, që më rridhte ende. Robin e lamë pas nesh dhe caktuam një nga shokët për t'u kujdesur për të. Ndërkaq ai ishte qetësuar dhe po shikonte si dhelpër nga shokët e tij.

S'kaloi shumë, kur një top balte ju përplas Samiut në gjoks.

— Në sulm — u dëgjua zëri i komandantit të çetës. Nga togjet që kishte grumbulluar secili para tij, fluturuan drejt kundërshtarëve njëherësh pesëmbëdhjetë topa balte. Topa balte e copa plisash gërshetoheshin mbi hapësirën e fushës. Një gur i hedhur nga çeta e ballit e goditi keqas një shokun tonë, ai ra duke shtrënguar me dhembje kupën e gjurit. Menjëherë komandanti dha urdhër:

— Përdorni gurët, lufta u bë e ashpër, përpara partizanë!

Tridhjetë gurë njëherësh nga të dy palët u kryqëzuan me njëri-tjetrin. Sulm e tërheqje, tërheqje e sulm nga të dyja anët. Beteja po ashpërsohej, gjaku na hipi në tru të gjithëve. Thirrje të dhimbshme, sharje e romuze nga më të ndryshmet.

Në luftën tonë kishte njëfarë kushti: në qoftë se dikush nga pala e robit do të mund të futej me dinakëri deri në prapavijë dhe të përqafonte robin,

atëhere pala tjetër konsiderohej e mundur, pavarësisht nga sukseset që kishte arritur gjatë betejës në fushë. Pikërisht këtë taktikë po ndiqte komandanti i çetës së ballit, i biri i Selfo beut.

Nësa të dy palët kundërshtare ishin përleshur trup me trup dhe kërciste shqelmi e grushti, Abdyl beu po afrohej anash si dhelpër, me qëllim që ta merrte kalanë nga brenda. Mirëpo, për fatin e tij të keq, u diktua nga Reizi, që në çast i drejtoi një gur me sa fuqi që pati.

— Oj... oj... ojo... më vrau evgjiti i qenit... — klithi ai aq fort, saqë të gjithë besnikët e tij e lanë betejën dhe ja dhanë vrapit drejt komandantit të tyre, që thërriste i lebetitur. Ai kishte shtrënguar ballin me të dy duart, ndërsa nga mezi i gishtërinjve i rridhte një curril gjaku. Kjo skenë na e uli tensionin, na bëri të mblidhnim veten, na kujtoi se i plagosuri ishte i biri i Selfo beut. Me beun nuk bëhej shaka, por... ç'të bënim. Unë i jepja kurajë Reizit, që po rrinte i menduar.

Lufta mbaroi, ballistët të mundur u nisën drejt fshatit me komandantin e tyre në krahë...

Ne u mblodhëm të gjithë pranë njëri-tjetrit. Gati të gjithë e kishim zbukuruar fytyrën me nga një plagë apo me të gërvishura. Duke shikuar kështu njëri-tjetrin, ja dhamë gazit dhe harruam për një çast çdo gjë që kishte ndodhur para pak kohe.

— Ama u kemi dhënë një mësim kusarëve të pulave, që ta shikojnë dhe në ëndërr e t'u dalë gjumi — tha dikush.

— Po, po... por kam frikë se do jetë vrarë rëndë i biri i Selfo beut dhe do t'i kemi keq punët — tha komandanti.

— Punë e madhe, të bëhet ç'të bëhet — tha Reizi nervoz.

— Jo, jo, ti Reiz, duhet të fshihesh sonte, bile duhet të caktojme rojet, që do të kontrollojnë nga larg shtëpinë e beut. Në qoftë se do të shikojmë lëvizje, të na lajmërojnë menjëherë, se, po të na zënë, do të na kalbin në bodrum!

Në mbrëmje në shtëpinë e xha Tahirit shkuan dy xhandarë dhe djali i madh i Selfo beut. Kërkonin Reizin. Dadë Fizja e mbuloi me krah të birin, siç mbulon kllaçka zogjtë kur ndjen se skifteri vjen rrotull mbi ta. E shanë, e poshtëruan dadë Fizen. I thanë se do ta digjnin atë shtëpi me gjithë farën e evgjitëve. Ajo duronte sharjet e lutej për djalin. Ju lut të birit të Selfo beut me dorë në zemër. Ai e shtyu, e përplasi për muri dhe rrëmbeu djalin nga duart. Dadë Fizja nuk e mbajti më veten. E pështyu beun e ri, e mallëkoi, e shau.

Tri ditë e katër net e mbajtën në bodrum Reizin. E rrahën, e torturuan. Dadë Fizja shkonte çdo mëngjez me një trastë të vjetër me vija dhe i shpinte ushqimin. Gjatë atyre ditëve ajo nuk e pa asnjëherë djalin e saj. Ditën e katërt ja liruan djalin. Në fshat u hap fjala se dadë Fizja, për të liruar Reizin, i kishte dhënë kryeplakut të fshatit të vetmin keç të dhisë së saj.

Pas dy ditësh Reizi më foli pas murit të shtëpisë dhe më tregoi se ç'kishte hequr në bodrumin e Selfo beut.

— Shiko se si më kanë bërë katilët — më tha dhe zbuloi brinjët.

— Me çfarë të kanë qëlluar kështu, o derëzi?

— Me një litar të trashë të lidhur nyje në kokë.

— Kush të rrahu më shumë?

— Në fillim ai qeni i ndyrë i Selfo bëut, pastaj ai iku e u la porosinë xhandarëve.

— Katilët!

— Katilë, kusarë janë, po nuk mundesha të bëja dot gjë. Këtu do të jemi.

— Ç'do të bësh ti, a i varfër, pse flet kot. Lëri katilët, e as mos u dil përpara. Do të të futin prapë në bodrum, e prapë do të të rrahin.

— Jo, jo, i gjallë nuk shkoj më në bodrumin e tyre — më tha. Sytë i lëshonin shkëndija urrejtjeje. U nda me mua.

Pas nja tetë a nëntë ditësh, njollat e zeza të litarit në trupin e tij ishin zhdukur dhe e kishte marrë veten. Ishim ulur të dy në shpellën e vogël mbi shtëpinë tonë. Atje kishim vendin e sekreteve. Ishte koha kur bagëtia zbret nga kullotat e i afrohet bujtinës. Te hija e rrapit mblidheshin burrat, pinin raki e hidhnin romuze. Ishte koha e romuzeve politike. Këto romuze, që synonin të mbillnin grindje në mes fshatarëve, i drejtonte Selfo beu vetë.

«Ke parë ndonjë nga ata opingaxhinjtë e maleve?» i thoshte beu Gani agait duke qeshur me grykë e duke shikuar me bisht të syrit letrat e pokerit.

Reizi atë mbrëmje dukej i shqetësuar. Diçka e mundonte.

— Hë, ç'kemi, Reiz, pse më fole? — e pyeta.

— Hiç. Të thirra të rrimë një çikë bashkë.

— Mos ke ndonjë hall, pse rri si i humbur sonte?

— Jo, s'kam ndonjë gjë — më tha dhe, pasi u mendua një copë herë, shtoi:

— Do të të tregoj një gjë shumë të fshehtë.

— Po deshe ma trego.

— S'do t'i thuash njeriut?

— Jo.

- Bëj be.
- Pse të bëj be, nuk më beson mua?!
- Bëj be kësaj here.
- Më vdektë Çeçua.
- Ja, pa shih këtu — më tha dhe nga rrëza e shpellës nxori diçka të mbështjellë me një rrobë të vjetër leshi. E shpalosi rrobën dhe më shtriu përpara diçka metalike, të rrumbullaktë, të lyer për gjysmë me bojë të kuqe.
- Ç'është kjo, Reiz?
- Hëm... me këtë do të ma marrin të keqen ata.
- Po ç'është kjo de?
- E shikon këtë llastikun? Mjaft të tërheqësh këtë me dhëmbë që nga unë e ti, këtu të mbeten vetëm copat e gubereve.
- Bombë?
- Bombë.
- Ku e gjete, derëzi?
- Ma dha xha Guriu.
- Xha Guriu?! E ku e gjete xha Guriun?
- Më gjeti ai mua. Kishte takuar dadën në mal tek bënte dru. Ajo i kishte treguar se ç'më punuan xhandarët e Selfo beut. Ai më kërkoi dhe të nesërmen shkova me nënën. Ai ma dha bombën.
- Po ç'do bësh ti me këtë?
- E kemi rregulluar punën me xha Guriun. Kur unë të mbaroj punë me këtë nga muri i bahçes së beut, xha Guriu do të më ruajë me automatik, nga varri i Xhikës. Pastaj do të më marrë me vete në mal, te partizanët. Hë... Si thua, ta mbush syrin? — më pyeti.
- Ku ta di unë! Kam frikë, po të të zënë, mos të të varin.

— Jo. Ata më rrahën, unë do t'i vras. Unë nuk jam vetëm, kam xha Guriun, kam partizanët, sonte katilat do të ma paguajnë litarin që më nxinë kurri-zin katër net me radhë. Unë do t'u nxij shtëpinë. Atje do të jenë të gjithë.

— Ku?

— Te beu.

— Të vij edhe unë me ty?

— Jo.

— E di mirë atë bombën, si hidhet?

— Ma mësoi xha Guriu.

— Të vij dhe unë?

— Jo. Ik në shtëpi dhe ruaju mos të të shpëtojë goja.

— Mos ki frikë, Reiz!

— Bëj be!

— Për kokën tënde dhe timen.

— Betohu më shumë.

— Më vdekshin të gjithë.

Më përqafoi, u puthëm dhe iku.

Kur nata e errët ra mbi fshat, kur këmborët e dhenvet heshtën në vathë, unë rrija i menduar, me një ankth në zemër. As bukë nuk hëngra. Nënës i thashë se më dhembte barku. Sa frikë kisha për Reiz-in, sa të gjata po më dukeshin orët e asaj nate.

Një shpërthim i fortë nga kreu i fshatit prishi heshtjen e natës dhe tundi xhamin e dritares sonë. M'u drodh trupi, sikur ai shpërthim të kishte dalë nga mushkëritë e mia. Dola në shkallë. Qentë nisën të lehurat, u ndje një ulërimë gruaje. Zëra të rrallë po ndiheshin edhe nëpër lagje. Pastaj mbi shtëpinë e beut u ngrit një shtëllungë e përflakur tymi. Di-kush bërtiti për ndihmë dhe qëlloi me pushkë, pas

saj një breshëri automatiku. Unë u drodha i tëri.

— E dëgjon?

— E vranë.

— I vranë të gjithë tek pinin e tek këndonin.

— I dogjën shtëpitë e beut — flisnin njerëzit me zë të drojtur.

— Kush? — pyesnin fshatarët njëri-tjetrin nga shkallët e shtëpive.

Më erdhi të bërtisja, të bërtisja fort, me sa zë që kisha: «Partizanët, Reiz evgjiti! I varfëri hodhi një bombë mbi shtëpinë e të poshtrit, që rri lart dhe e ndezi flakë».

PLAGË NGA «MIQTË»

Dola nga hoteli. Kalova bulevardin e gjerë plot zhurmë dhe u futa në kafe «Orienti». Në lokal kish-te shumë njerëz, pothuajse të gjitha vendet ishin zënë, prandaj po e pija kafën më këmbë. Përballë meje, në faqen e murit të ljer me bojë vaji, ishte një pasqyrë e madhe. Vetëvetiu sytë më vajtën mbi të dhe nisa të shikoja gjithë sallën, që shtrihej pas meje. Në një tryezë të rrumbullaktë me tri këmbë gjysmëharku, një çift flokëverdhë qeshte me të madhe. Në tryezën pranë çiftit rrinte mbështetur një burrë i rëndë, me një mjekër të gjatë e të dendur. Shikonte mospërfillës me ca sy prej kali dhe rrotullonte në buzët tërë mish një puro të trashë. Pasi shikova një copë herë njerëz të ndryshëm, sytë më mbetën te një njeri, që po më shikonte me vëmendje. Ai ishte ulur i vetëm në një tryezë. Përpara kishte një krikëll birre. Në mendjen time filluan të lëviznin me shpejtësi portrete të njohura, që herë zbeheshin në mjegullën e kohës dhe herë më dilnin sërish më të qarta. M'u duk se më në fund e gjeta. Më ngatërrohte vetëm mjekra e tij gështenjë. E piva kafën dhe i hodha sërish sytë te njeriu i vetmuar në tryezë. Ai më priti këtë herë me buzëqeshje. U ktheva prapa. Ai u ngrit dhe u nis drejt meje.

— Feradin... ti?... ti këtu? — më pyeti ai dhe më zgjati duart.

— Jozef Prokaska?... po ti... dhe ti këtu?

U përqaftua duke i rrahur shpatullat njëri-tjetrit. Takimi ynë i përmallshëm si dukej u ra në sy dhe dy zezakëve, që po bisedonin në një tryezë aty pranë. Kurse ai mjekroshi i shëndoshë, vazhonte të shikonte me mospërfilljen e tij karakteristike, që sikur donte të thoshte: «Punë e madhe fort se u takuat ju të dy në këtë qytet, ku bëhen mijëra takime të papritura në ditë».

I futa krahun mikut tim të dikurshëm dhe, pasi kaluam ashtu të shkujdesur trotuarin e gjerë, morëm në të djathtë dhe u futëm në një park të vogël.

U ulëm në një stol, poshtë degëve të gjelbëra të një peme të lartë.

Nxora paqetën dhe ja zgjata: — Ndize.

— Arbëria — lexoi ai ngadalë dhe më hodhi një vështrim pyetës.

— Prodhim i ri — i thashë.

— Po ato «Partizani» dhe Di... «Diamanti» prodhohen më?

— Posi! I mban mend?

— Natyrisht. Tashti po më përtërihen sërish kujtimet e shoqërisë sonë trevjeçare në Pragë. Kujtime të atilla nuk harrohen për katër-pesë vjet... po pa më thuaj, i dashur, ç'bën këtu?... Kur ke ardhur në Stokholm?

— Kam rreth tri javë. Kam ardhur me shërbim me një komision specialistësh industrialë — i thashë.

— Je inxhinier tashti, ku i mbarove studimet?

— Të kujtohet, që kur tradhëtia e Hrushovit dhe udhëheqësve tuaj na ndau në vitin e tretë...

u ktheva në atdhe dhe pas dy vjetësh, mbarova atje fakultetin e inxhinierisë mekanike.

Në sytë e shokut tim të dikurshëm sikur u shpërnda gjallëria, që kishte sjellë takimi. E hoqi shikimin nga unë dhe e hodhi tutje mbi një grup fëmijësh, që loznin me zhurmë rreth një shatërvani.

Heshtje... Ndërsa ai po thithte cigaren i menduar, unë po prisja se ç'përgjegje do t'i jepte ngacmimit tim, që ç'është e drejta, ishte bërë jo pa qëllim.

— Më kujtohet ndarja jonë... Unë të përcolla deri në aerodrom me gjithë presionin, që na bëhej. Më kujtohen diskutimet e zjarrta politike, që ndiznim ne në dhomën tonë. Më kujtohet dhe grindja, që bëmë me nëndrejtorin e konviktit për çështjen e fotografisë së Stalinit... Më kujtohen të gjitha, Fareidin. Po... ç'të bësh, kështu u vërtit rrota e historisë... Ky qe fati i atdheut tim.

Ai fliste mendueshëm, sikur t'i nxirrte mendimet me zor, me dhembje. Megjithatë unë ja ktheva:

— Jo fati, Jozef.

— E di ta shpjegoj dhe ndryshe — ma ktheu — poo... kështu duhet folur tashti që popullit tim i hasi sharra në gozhdë. Ç'të bëjmë...

— Të ndërroni sharrën, ka një sharrë, që e pret dhe gozhdën.

— Hëm... — bëri ai me hidhërim...

Para meje nuk kisha më shokun e gëzuar, që takova në kafe. Fytyra ju vrejti, sikur hija e resë që po mbulonte diellin të kishte zbritur vetëm mbi fytyrën e tij. Rrinte i menduar, diçka i rëndonte në shpirt. Më erdhi keq për të dhe e ndërpreva:

— Lëri mendimet, i dashur. Po na thua një herë, ç'bën në Stokholm?

— Jam larguar nga atdheu im... jam arratisur.

— Që kur kështu?

— Kam një vit e tre muaj që jetoj këtu.

— Po si ndodhi? — e pyeta kureshtar.

— Pak kohë pas ikjes sate më larguan dhe mua nga studimet. Pas tre muajsh mezi fillova punën si kuadër i mesëm në një uzinë në periferi të Pragës. Kaloja shumë keq atje. Pikëpamjet e mia, ti, i mban mend.

Pohova me kokë. Ai vazhdoi:

— Ato kanë mbetur të pandryshuara deri më sot. Kështu unë kërkoja shokë në uzinën e panjohur. Dhe ata i gjeta, me vështirësi, por i gjeta. Ishin kryesisht punëtorë, kishin pikëpamjet e mia. Intelktualë gjeta shumë pak. Atyrë u ruheshja, se edhe ata më ruheshin. Kështu formuam një grup të mirë dhe shkuam më tej se sa mendimet e mbyllura. Dua të them nisëm një punë të organizuar, ilegale.

I gjithë grupi mblidhej në një vend të sigurt. Dëgjonin shpesh nëpërmjet radios, qëndrimin e prerë të partisë suaj dhe asaj kineze. Pushtimi rus qe kulmi i tradhëtisë. Kjo ngjalli një revoltë të madhe në uzinën tonë. Filluan dhe protesta të hapura. Në grupin tonë u forcua shumë kompaktësia. Disa njerëz, që lëkundeshin dhe u dukej i pabesueshëm rreziku i pushtimit nga rusët, u bindën.

Pasi kaloi një javë nga dita e pushtimit, në uzinën tonë plasi një revoltë e madhe. Atë mbrëmje erdhi në uzinë një grup i madh ushtarakësh sovjetikë. Punëtorët i pritën me protesta të hapura: «Shkoni në Moskë, ne presim miq dhe jo pushtues».

Turma nisi të lëvizte përpara, drejtuesit e uzinës dolën në krye e përpiqeshin të trembur të ndalonin

turmën e punëtorëve, po ishte e kotë. Turma lëvizi përpara e papërmbajtur. Dikush fiku dritat kryesore. Ndërhynë njerëz të sigurimit. Nisi përlëshja; grupi rus humbi në mes të turmës së papërmbajtur. Krisi grushti e shqelmi. Rastësisht u ndodha pranë një oficeri rus rreth të dyzetepesave. Ai më shtyu me forcë. E mbërtheva për gryke dhe i brita rusisht: «Përse ke ardhur këtu?» Ai ma veshi me një grusht fytyrës, sa që sytë më lëshuan xixa. Të tjerët na shtynë përpara. Nxora një thikë, që mbaja zakonisht me vete dhe ja ngula oficerit me sa fuqi pata në shpatullën e djathtë. Ai bërtiti, dikush qëlloi me pistoletë. Në dorën e majtë ndjeva një dhembje therrëse. Rrëmuja arriti kulmin.

S'kishin kaluar as dhjetë minuta, kur në hyrje të oborrit u dëgjua një thirrje e fortë: «Shpërnda-huni, ose ndryshe të gjithë do të mbeteni të shtrirë këtu». Dhe pas saj një breshëri automatiku. U fola shokëve të largoheshin sa më parë dhe vetë dola nga oborri i uzinës bashkë me dy shokë të mi. Brenda gjysmë ore uzina ishte rrethuar e tëra nga forcat ruse. U arrestuan shumë veta. Në mes të natës më arrestuan edhe mua. Dikush kishte zbuluar rrugën tonë. Në dorën e majtë isha plagosur rëndë. Më rodhi shumë gjak.

Padashur sytë më shkuan në dorën, që e kishte vënë mbi gjurin tim. Ai e kuptoi këtë dhe ngriti lart mëngën e xhaketës. Në llërën e dorës së majtë, ishte e freskët shenja e një plage të thellë.

— Hëm... — nënqeshi dhe shtoi me ironi: — Kujtim i bukur, ë? Një plagë nga «miqtë»... Kështu, Feradin. Pas këtyre pasuan ngjarje të çuditshme. Në arrest vuajta shumë. Dora m'u shëruea me zor. Gati

çdo ditë, në hetimet rreth meje, merrte pjesë dhe një ushtarak rus.

Më akuzuan si organizator. Më kot përdorën torturat për të vërtetuar këtë dhe për të zbuluar shokët. Ndejta tre muaj i izoluar. Vetëm një herë mezi e lanë nënën që të më takonte.

Nëna më solli dhe një letër nga shokët e mi, që punonin në ilegalitet. Oficeri rus, që kisha plagosur unë në shpatull, ishte shëruar dhe pas dy muajsh ishte kthyer në detyrë. Siç duket, kishin pritur atë, për të më nxjerrë në gjyq.

Salla e gjyqit atë ditë kishte aq shumë njerëz, sa të zihet fryma. Nëna ishte ulur në rrjeshtin e tretë, e kisha afër. Ishte zverdhur, megjithëse ditën e takimit m'u duk mjaft guximtare. Nga një portë e zënë me një perde të rëndë, përballë sallës, doli trupi gjykues, e bashkë me të dhe oficeri rus, që kisha plagosur unë në uzinë... Lexuan pretendencën. Njëpërmjet formulimit qesharak të pretendencës, thuhej se unë kisha pasur qëllime të thella politike, për të prishur «miqësinë tradicionale në mes të dy popujve, dy partive, etj. etj.» Në sallë u ndjenë ca gu-mëzhitje. Kryetari i ra ziles. Pas pretendencës më pyeti:

— Na thuaj i pandehur, pse e godite oficerin rus?

— Më lejoni, zoti kryetar, që para përgjegjes t'i drejtoj një pyetje «viktimës».

— Përgjegjju pyetjes, i pandehur — e ngriti zërin me nervozizëm kryetari.

— Nëse dëshironi përgjegjen, më lejoni të pyes atë, ju apo cilindo tjetër: Çfarë kërkon në Çeki ai zotëri oficer? Përse erdhi në uzinën tonë? Një plagosje më të rëndë se ai, bile me pistoletë, e kam edhe

unë në dorë, a mund të më thoni kush është viktima në këtë mes? — Në sallë u prish qetësia. Kryetari i ra ziles me vrull për të tërhequr vëmendjen publikut dhe më bërtiti mua:

— I pandehur, përgjegjju pyetjes, je ti i aku-zuari, je ti autori i krimit, bile me paramendim të rëndë politik. Mos i shto më tej pasojat e tua.

Nëna u pre fare në fytyrë. Më shikonte në sy e diçka donte të më thoshte. Lëvizte buzët sikur më pëshpëritte. I kisha pregatitur përgjegjet qysh më parë. Hodha sytë në sallë. Aty kishte shumë punë-torë të uzinës sime, bile dhe nja tri veta nga anë-tarët e grupit ilegal.

— Përgjegjju pyetjes, i pandehur — buçiti zëri i kryetarit. — Përse e qëllave oficerin rus?

— Për ta vrarë, para se të më vriste, zoti kryetar.

Përsëri zhurmë në sallë, përsëri zilja dhe pastaj qetësi.

Pasi mbajti një ligjëratë juridiko-politike për qëndrimin tim, kryetari vazhdoi me pyetjen:

— Domethënë sipas teje deshi të qëllonte i pari?

— Po.

— Nuk është e vërtetë — u hodh oficeri rus, që e fliste çekishten me një theks të gjuhës së tij. — Unë po flisja miqësisht me disa punëtorë, që na pri-tën ngrohtë, si miq të vërtetë. . .

Përsëri zhurmë në sallë.

Nëna i hodhi sytë mbi oficerin rus. Një ngjyrë tjetër i ra në fytyrë. Lëvizte kokën e shqetësuar sa në një anë në tjetrën, ngaqë një burrë i gjatë, para saj, i zinte të pamët. Ajo po e shikonte rusin në një mënyrë të çuditshme.

— Na thuaj më hollësisht, i pandehur, si ndodhi plagosja e majorit Timofei Mihaillov?

— Ç'rëndësi ka shpjegimi, zoti kryetar, kur fakti është se ajo do të ndodhte me siguri, në mos nga unë, nga ndonjë punëtor tjetër?

— Përgjegjju drejt pyetjes, i pandehur, nuk të kërkon kush se cilat janë mendimet e tua — bër-titi kryetari me qëllim që të vendoste edhe qetësinë e sallës.

Nëna ime u ngrit papritur, çau turmën dhe doli nga salla. Kjo më hutoi. «Ç'pati? Çfarë i ndodhi?» mendova me vete. Ajo kurrë nuk e ka lëshuar veten. Ajo nuk ishte ligështuar as atë ditë që nazistët ja pushkatuan të shoqin para sysh. Veprimi i saj më hutoi.

Pas ndonjë gjysmë ore nëna u gjend te dera e sallës, çau përsëri turmën dhe erdhi në vendin e mëparshëm. Siç dukej kishte ecur me ngut, gulçonte. Po ku kishte qenë? Në dorë mbante diçka të futur në një letër të palosur. Ndërkohë kryetari i gjykatës, para se prokurori të kërkonte dënimin tim, kërkoi njëherë mendimin e oficerit rus, që, me sa dukej, mund të tregohej zemërgjerë, për të bërë përshtypje në publik. Ai u ngrit dhe, pasi hodhi një shikim kuptimplotë mbi sallë, ja nisi:

— Zonja e zotërinj!

Po nuk vazhdoi më tej, sepse ndodhi një e papritur. Nëna ime u ngrit në këmbë dhe ju drejtua atij:

— Kërkoni, zoti major, pushkatimin e djalit tim. Kështu do ta shpërbleni gjakun e babait të tij, dëshmorit të Çekisë, shpëtimtarit të jetës suaj. Do të shpërbleni këtë nënë çeke, që ju ka qëndruar dhjetë ditë pranë kokës...

Zëri i nënës kumbonte në sallën e madhe, që në

atë çast i ngjante një shpelle të thellë ku s'kishte këmbë njeriu.

— Luajti mendsh — tha një grua me zë të ulët në bankën e parë. Kjo fjalë më rrëqethi. Por nëna vazhdoi më tej duke ju drejtuar sallës:

— Po, zonja dhe zotërinj. Ky është Timofei Mihaillov, ish-kapter i Ushtrisë së Kuqe, që kishte ardhur në ndihmë të popullit çek. Në një përleshje të partizanëve tanë së bashku me një kompani ruse kundër gjermanëve, u plagos rëndë burri im dhe kapteri Mihaillov. M'i sollën në shtëpi të dy dhe unë i qëndrova kapterit të Ushtrisë së Kuqe te koka, më tepër se burrit tim. Pas dhjetë ditësh gjermanët e morën sërish fshatin ku ishim strehuar ne. Burri më urdhëroi ta fshihja me çdo kusht dhe ta shpëtoja kapterin rus. . . Me ndihmën e atij djali, që po gjykohej sot, e ngjita në çati. Burrin ma zunë gjermanët dhe ma pushkatuan të nesërmen para syve, pa ju shëruar ende plagët. . .

Nëna ishte qetësuar, sikur nga shpirti të kishte hedhur tej një barrë të rëndë. Fliste qartë e me një ton të çuditshëm, sikur t'i bënte thirrje sallës, apo ish kapterit Mihaillov.

— Po, zoti Mihaillov — ju kthye ajo oficerit. — Kështu është. Ai djalë dikur rrinte pranë krevatit tuaj, ju sillte ujë e ju ndizte cigaren. Bile ju, i kishit premtuar se do ta merrnit në Rusi e do ta bënit doktor, të shëronte njerëzit. Kështu është, zoti Mihaillov. Ja, këtu keni një fotografi tuajën, që na e keni lënë në atë kohë, si kujtim të miqësisë. Kërkojeni, pra, dënimin e djalit të mikut tuaj të luftës, që jetën tuaj e pagoi me të tijën. Unë do të mundohem të gjej adresën dhe t'i shkruaj familjes suaj një letër falënderimi.»

Salla u ndez. Njerëzit lëviznin nga vendet. Majori Mihaillov e kishte humbur fare. Dikush bërtiti nga fundi i sallës. «Turp... vdekje vrasësve! Turp!».. buçitën zëra të tjerë. Turma nisi të lëvizte drejt trupit gjykues. Majori Mihaillov humbi pas perdes së rëndë, u largua nga salla e gjyqit. Revoltimi i gati treqind vetave, që ishin në sallë, mund të sillte çdo të papritur. Dy policët, që më shoqëronin, u trembën nga turma dhe s'dinin ç'të bënin. Trupi gjykues doli nga porta e prapsme. Policët i rrethoi turma. Mua më rrëmbyen dhe te dera më futën në një veturë, që e kishin sjellë shokët me urgjencë. Ika shumë larg në një vend të sigurt. Skandali në sallën e gjyqit mori dhenë, megjithëse u përdor çdo formë përgënjeshtrimi.

Kjo ishte, i dashur, gjithë historia ime. Pas dy javësh u largova nga atdheu im. Tashti banoj këtu, te një kushëri i largët, që ka shumë vite i mërguar.

DASHURIA

Ata e njohën njëri-tjetrin më mirë, pasi u grindën një herë për çështje pune, dhe u grindën keq. Ajo kishte një karakter të fortë, mendime të prera Atij i dukej e ngurtë. Përpikmëria e saj, serioziteti në çdo punë e nevrkostete.

— Ligj pra ligj, po ligjet ne i bëjmë, ne i ndryshojmë. Çdo ligj ka një përjashtim — thoshte ai ndonjëherë.

— Jo, nuk është ashtu. Përjashtimet i krijojmë ne sipas nevojës. Kur nuk mund ta lëmë, se na intereson, themi: «Pse ta lësh të humbë rasti». Kur nuk na intereson, se do punë, do djersë, themi: «Kjo nuk mund të bëhet, është e pamundur?!» Jo! Çdo punë duhet bërë sipas rregullit dhe ligjit të saj — thoshte ajo në mënyrë të prerë.

Kështu, nga një fjalë te tjetra ata u zunë keq një ditë. Ndejtën gati dy muaj pa folur.

* * *

Ai po bëhej më i kujdesshëm në punë, në shoqëri. Ndoshta e bënte këtë që sytë e saj të mos i kapnin dobësitë e tij. Sidoqoftë, asaj po i pëlqente natyra e dytë e shokut.

«Paska sedër të fortë, mendonte ajo për të. Ai që ka sedër nuk lë gjë pa bërë».

Ndërmarrja fqinjë festonte njëzetvjetorin e krijimit të saj. I ftuan dhe ata të dy në mbrëmje. Ashtu

qëlloi. Fare rastësisht. Kushedi, ndoshta ishte aty dhe dora e shokëve. Dy ftesat ua dhanë atyre. Ata të dy nuk dinin gjë. Njëri-tjetrin e takuan në oborrin e ndërmarjes fqinjë, pak më parë se të fillonte mbrëmja. Mbetën ngushtë, po ç'të bënin? Të mos flisnin dhe atje ku i kishin ftuar si miq? Të linin atje një përshtypje të keqe? Jo. As ai, as ajo nuk mund ta bënin këtë, dhe sikur atë ditë të ishin grindur. Pa le që dhe mërisë i kishte ardhur fundi. Ata kishin folur më parë, indirekt. Atje në punë e në mbledhje përkrahnin mendimet e njëri-tjetrit larg e larg. Shkëmbenin nga një shikim të shpejtë, prisnin rastin për t'u pajtuar, prisnin se kush do ta thyente akullin më parë.

Atje në mbrëmje ata u pajtuan. U ngritën e vallëzuan një herë bashkë.

— Më duket sikur kushedi qëkur kemi pa folur — tha ai.

— Kështu më duket dhe mua — tha ajo dhe ngadalësoi ritmin.

— Jemi të dy kapriçiozë.

— Pse? — i tha ajo.

— Po ja... asnjëri nuk merr guximin për të kërkuar falje.

— Atij që i takon, le ta bëjë.

— Ajo që është më modeste...

— Jo! Më mirë ai që u vë «përjashtime» ligjeve — tha ajo me buzë në gaz.

— E, prapë do zihemi këtu? — tha ai si i zemëruar.

— Jo, do vallëzojmë — tha ajo. Qeshi. Ju afrua dhe nxitoi ritmin.

Që prej asaj mbrëmjeje ata nisën të qëndronin më afër njëri-tjetrit. Ajo futej në mendimet e tij.

Ai futej në jetën e saj. Atje te stacioni i autobusit, ai ose ajo, bënë sikur takoheshin rastësisht. «Rastësi». Pastaj e prisnin njëri-tjetrin. Shkonin bashkë. Ktheheshin po bashkë nga puna. Qeshnin. Diskutojnë, grindeshin, po jo si dikur. Ajo grindja e parë sa vinte e po bëhej gjithnjë më e largët. Mirë thotë populli: «Më mirë të hidhurat në fillim se...»

I shikonin shpesh bashkë. Dikush tha: — «Po këta, kudo bashkë.

— Kanë shoqëri bre, u hahet fjala.

— Ç'shoqëri, ore, pse s'fejohen ta mbyllin këtë punë — u hodh një tjetër.

— Mirë thotë, vërtet pse s'martohen. Ata nuk ndahen nga njëri-tjetri, e ç'mund të thonë kur nuk flasin për dashurinë?»

Këto fjalë i dëgjoi ajo. I dëgjoi dhe ai. Dreq, o punë! Ata as që e kishin menduar një gjë të tillë. Nuk u kishte shkuar ndër mend, apo nuk ja thoshin njëri-tjetrit. Kush mund ta dijë? Kush u fut në shpirtin e tyre?

Kur hapen fjalë, edhe njerëzit se si të shikojnë. Të ngulin sytë thellë në bebe. Ti, bëhesh serioz, bile shumë indiferent. Mos bëfsh një shaka. Të gjetën rastin dhe ta hedhin larg e larg; sikur era u ka sjellë ca fjalë për aksh vajzë...

Fjalët filluan të qarkullonin. Ata të dy ecnin në udhën e tyre. Ai druhej se mos ajo ftohej, largohet, ashtu siç bëjnë disa vajza para presionit të fjalëve. Drita dinte se ç'bënte. Ajo i rendiste vetë, me guxim, tullat e murit të jetës së saj. Nuk ndjente nevojën që dikush t'i thoshte: «Hiqe, se nuk duhet këtu kjo tullë...»

— Moj bijë, ç'është ai djalë, që të pret e të

përcjell dhe ne s'dimë gjë? — e pyeti një ditë e ëma.
— Mund të më kenë parë ndonjë ditë me Bashkimin e kanë folur.

E ëma nuk e zgjati më tej.

Drita nisi të mendonte. «Rri pranë një shoku. Dëgjon mendimet e tij. I jep të tuat. Pasuron njohuritë e tua. Ç'gjë e mirë! Po ç'të keqe ka kjo?.. Fjalët, opinionin? Epo fundja opinionin, mendimin i njerëzve nuk ndreqet vetëvetiu. Në çdo kohë dikush do të marrë guximin të bëjë diçka të re. Të grisë një faqe të vjetër. Pa ç'ka që disa njerëzve kjo u duket turp, marrëzi. Kështu ndodh. Në fillim një njeri, tre a pesë, kapen pas një vije të re. Të tjerët çuditën. Qeshin. Ironizojnë. Pastaj? Mësohen, e reja bëhet masive dhe duket e zakonshme... Po, ndodh që guximtarët e pësojnë. Epo kështu është. Dikush duhet të pësojë që një degë e vjetër të thyhet. Të ndryshojë... Njeriu kërkon gjithnjë diçka të re...».

Të dielën ata dolën shëtitje. U ngjiten tek liqeni. Vizituan Kopshtin zoologjik. Pastaj u ulën në një stol druri aty, në ata ishujt e vegjël. Kishte shumë vizitorë atë ditë. Kishte dhe të njohur të tyre. Pri-tën ndonjë përshëndetje. Buzëqeshje. Ndonjë habi, shikim pyetës, apo kafshim buzësh.

Ajo buzëqeshte.

— Pse qesh, Drita? — e pyeti ai.

— Kot. Jemi të çuditshëm ne njerëzit. Bëhemi kureshtarë për gjëra fare të natyrshme. — Heshti një copë herë, me shikimin tretur mbi dy insekte me krahë të gjatë blu, që ndiqnin njëri-tjetrin fare ulët, mbi sipërfaqen e ujit.

— Kemi tërë këtë forcë arësyetimi — vazhdoi ajo — dhe, kur vjen puna, nuk kemi guxim t'i themi hapur njëri-tjetrit ato që mendojmë.

Ai mbeti ngushtë. Priti. Ajo heshte.

— Nuk të kuptova — tha ai.

— Po ja: ne jemi ulur këtu në një vend të hapët, të bukur, në punën tonë. Nuk jemi fshehur, megjithkëtë, kalimtarët shikojnë me një farë kureshtje. Pak më parë kaloi karshi nesh një vajzë, fqinja ime. Më hodhi një shikim të ftohtë, si të çuditur. Harroi dhe të përshëndette. Kushedi ç'mendon tashti... Ose merr një rast tjetër: në ndërmarrjen tonë kanë nisur të flasin për ne të dy. Më vjen inat, se nuk më ka folur njeri drejtpërdrejt. Të më thotë, xhanëm, mendimin e tij, qoftë dhe dëshirën për shoqërinë tonë. Flasin tërthorazi. Thurin episode siç ua merr mendja. Ç'merak i ha?!

— Ç'ke me ta; me kalimin e kohës do të mësohen. Ky është një gjynah i vjetër. Në një farë mënyre e bëjmë gati të gjithë. Njerëzit duhet të mësohen, të shikojnë bukuritë rreth vetes. Po nuk u mësuam me teatrin, librin, filmin, me kulturën, shkurt, me nevojën për të njohur sa më shumë, nuk heqim dorë nga bisedat boshe apo nga format e kohërave, që kanë lënë prapa shterpësinë e tyre. Në gjë të shoqërisë sonë është ndezur lufta e kohërave. E vjetra po tërhiqet, zvarriset, por me zor. Ajo nuk dorëzohet lehtë. Ka ende thonj të fortë...

— Ke të drejtë. Po si i ndodh që me fjalët boshe, me punët e tjetrit, merret edhe një njeri, që ka shije, lexon shpesh, ka një farë kulture? — tha ajo dhe i përmendi një të njohur të tyre.

— Hëm — bëri ai dhe ju përgjegj me buzë në gaz:

— Ai ende nuk mund të quhet i kulturuar. Veç kësaj, me sa duket, ndikon këtu dhe proporcioni.

- Çfarë?
- Proporcioni.
- ??

— Në ndërmarrjen tonë, për shembull, janë rreth dyqind të rinj, kurse të reja vetëm gjashtëdhjetë. Secila ka një shok të sajën më të afërt. Kup-tohet s'ka se si të kesh me të gjithë të njëjtën shoqëri. Me dikë të hahet më tepër, të pihen mendimet. Pra ç'bëhet me njëqind e dyzet të tjerët, që s'kanë shoqe? Ata do të zbavitën duke folur për të tjerët. Trillojnë ndonjë episod, ironizojnë, ndoshta pa të keq. Po ja që kjo është punë boshe, bile shpeshherë e keqe dhe e dëmshme. Pa shih, sa dëshirë kemi ne që njerëzit të mos flasin, të mos merren me punët tona, të mos na hedhin shikime pyetëse? Po këtë dëshirë e ka çdo çift. E kanë ata që dashurojnë, e kemi dhe ne që jemi shokë. Pra, parafytyroi të dyqindët çift. . .

— Ke të drejtë, Bashkim. . . duhet të kishin të gjithë dëshirën tonë.

* * *

Dolën nga një mbledhje aty nga ora tetë e ca. Në mbledhje ishte folur për punë shoqërore, për thashethemet. Këtë bisedë po e vazhdonin ende ata të dy. Ecnin në një rrugicë, që merrte dritë më tepër nga dritaret e shtëpive.

— Atje në lagjen tonë një vajzë e një djalë u martuan nga fjalët e botës.

— Si? Nga fjalët? — pyeti ai.

— Nga fjalët. Ata ishin vetëm shokë. Nuk ndaheshin. Dikush foli. Hapi fjalë. Folën shumë. Prindërit u vunë në alarm. Ata të dy u shqetësuan. Njëherë u larguan nga njëri-tjetri; për pak u prishën. Prapë

u afuan. Fjalët s'pushuan. Ata u fejuan. Pushuan dallgët. Si janë njerëzit! Të çuditshëm!

Ecnin të heshtur. Ajo priste prej tij një mendim, ndërsa ai heshte. Biseda kishte dalë në një shteg delikat. Për çdo fjalë mund të bëhej një aluzion, çdo fjalë mund të ishte një ngacmim. Apo mund të zgjonte, të ndizte a të shuante... Te njeriu ka një botë tjetër, që nuk aktivizohet në dukje, po brenda për brenda zien, ngacmon, gjëmon...

Rrugica ishte e qetë, mbrëmja e freskët. Pas murit të ulët me qerpiç u dëgjua një e qeshur gruaje. Kërciti një derë. Drita që binte nga një dritare u shua. Rruga u errësua.

Në kthesë të rrugicës, pranë murit qëndronin një vajzë e një djalë. Ata u shkëputën nga përçafimi si të trembur, të zënë në befasi. Bashkimit i erdhi keq. Edhe Dritës. Ai e kuptoi, sepse ajo nisi të nxitonte hapat. Ai zgjati dorën dhe zuri të sajën. E bëri këtë fare instiktivisht apo për t'ua bërë më të lehtë çastin atyre, që lanë përçafimin.

«Imoralët. S'kanë turp, po e bëjnë si në Evropë», i erdhën atij në mend fjalët e rojës së ndërmarrjes, që në çdo mbledhje, ja kishte qejfi të fliste për ndërrin e kohëve të para.

«Ç'të keqe ka këtu, mendoi. A ka puthje të hidhur të ligë? A mund të vijë ajo pa një mirëkuptim të thellë, pa dashuri? Kjo është poezia e dashurisë: Të shpërndajë puthje në rrugë, në ditë të bukura dhe të hidhura që të të japin jetë e ngrohtësi. Është bukur që njerëzit të ecin nëpër jetë të dashuruar. E tillë është gjuha e dashurisë. Kjo qëndron e kuptueshme mbi të gjitha gjuhët e botës njerëzore. Pas saj mund të mos flasësh asnjë fjalë...

Ai përtypte mendimet. Dhe ajo diçka mendonte Harruan që ecnin me duar të lidhura. Ishte e para herë që ata ecnin ashtu. U gjendën në rrugicën me kalldrëm. Ai ndjeu se heshtja po i rëndonte. Pse heshtte? Ai kishte me kë të fliste.

— Si shkojnë, ata, tashti, Drita? — e pyeti.

— Kush? — ju përgjegj ajo e hutuar.

— Ata që u martuan me fjalët e botës.

— Thonë se shkojnë shumë mirë.

— Ata janë martuar me dashuri.

— Ç'ne, ata mbyllën gojën e botës.

— Po. Kjo ka qenë gjëja më e vogël. Më e madhja: kanë hapur zemrat e tyre. Ata janë dashuruar. Atje, në atë shoqërinë e tyre të ngushtë ata kanë kërkuar dhe gjetur njëri-tjetrin. Kanë gjetur dashurinë... Dashuria nuk shikohet kundruall... Ai që beson të kundërtën luan me ndjenjat e tij dhe të një tjetri... .

Ndërkohë u gjendën pranë shtëpisë së saj.

— Sa shpejt dolëm këtu! — tha ajo.

— E pra! ..Kaloi rruga me bisedë.

Heshtje.

— Do të shihemi nesër — tha ajo.

— Natyrisht, a nuk do shkojmë në punë si përditë?!

Heshtje.

— Sa ka marrë nata!

— Ç't'i bësh. Natë vjeshte.

Shikuan njëri-tjetrin në sy. Shikuan duart. Qëkur ishin lidhur?!

— Mirë u pafshim!

— Gjumin e ëmbël, Drita.

ÇËSHITJE NDERI

Ai ecte vetë i dytë pas një gomari të ngarkuar me dardha. Kishte veshur një palë rroba të përdorura shumë. Nëse do të hidhje një sy në turmën e fshatarëve dhe t'i ndaje ata sipas veshjes, ai do të mbetej në anën e të varfërve. Bashkudhëtari herë pas here shkëmbente ndonjë fjalë me të. Ata ishin nisur pa u gdhirë dhe ishin përzier në të hyrë të qytetit me fusharakët. Dhe veshjen e kishin ushtarake. Ai kishte hedhur në qafë një shami me ngjyra. U futën në merkato. Shkarkuan gomarin. I hapën aty në një qoshe thasët me dardha. Xhelo Arbini hodhi një shikim të kujdesshëm përreth. Ju afua shokut të udhës e i tha:

— Kështu?

— Ëhë.

— Ki kujdes, për shenjën më të vogël, më lajmëro. Më jep shportën.

— Mos ki merak — ju përgjegj tjetri.

U largua nga shoku. Çau nëpërmjet njerëzve dhe doli tej te farmacia. Qëndroi një copë herë. Pastaj u kthye në të majtë dhe u fut në pijetoren «Vasjari» me një shportë në dorë. U afua pranë banakut. I zoti i pijetores po boshatiste një damixhane me raki.

— Mos do gjë vezë, usta? — pyeti fshatari pasi vështroi me bisht të syrit një qytetar, që ishte ulur

në tryezën afër banakut. I zoti i dyqanit ktheu kokën. Shikoi, shtangu. Xhelua i bëri shenjë me vetulla.

— Vezë the? Nuk e kisha mendjen, posi, ore.

— Na, more fshatar, mbase ke edhe për mua ca — i foli ai që rrinte në tryezën pranë, me një gotë verë përpara.

— Nuk kam, zotni, m'i mori ustai këto — ja ktheu Xhelua duke e vështruar përsëri me bishtin e syrit.

— Futu këtej sa të marr një enë — i tha i zoti i dyqanit.

Xhelo Arbini u fut pas banakut. I zoti i pijetores nxori një shportë dhe u ul në gjunjë pranë tij.

— More, nga erdhe këtu ti? — e pyeti pijeshitësi duke numëruar vezët.

— Udhës — ja ktheu tjetri shkurt.

— Po pse në mes të ditës?

— Është më keq natën.

— Trembëdhjetë, katërmëdhjetë, pesëmbëdhjetë — numëronte me zë i zoti i pijetores.

— Po nuk e di që ta kërkojnë kokën me qiri?

— Ndaj nuk erdha natën, të thashë!

— Ç'kërkove xhanëm, nuk më lajmëroje dot me Meron?

— Ç'ke që të paska hyrë frika në zemër?

— Gjashtëmbëdhjetë, shtatëmbëdhjetë, tetëmbëdhjetë, Xhelo, mos u tall, nuk është koha të lozim.

— Dëgjo këtu. Kam rënë në një hall të madh. Pasi të mbaroj një punë këtu te një samarxhi, do të vij në shtëpinë tënde. Do të vij nga darka. Lëre portën e kopshtit hapur.

— Qamil, ika unë. Shkruaje aty dhe këtë —

foli qytetari që pinte verë matanë banakut.

— Mirë, mirë. Ikë!

— Ç'është ai?

— Një rrobaqepës. Pi shumë mavria e m'i paguan kur ka.

— Dëgjo. Do shkosh të flasësh me nëntoger Myftar Alushin. Do t'i thuash të vijë në shtëpinë tënde.

— Myftar Alushin?!

— Po, po.

— Ç'më thua, s'po të marr vesh sot.

— Ja kështu, si të them unë.

— Do të na futësh në zjarr, Xhelo. Unë të kam mik për kokë, edhe ajo udha jote më pëlqen. Këtë ta kam thënë. Po ama, të digjemi për mendtë e kokës?.. S'kemi pse.

— Mos ki asnjë merak. Atë unë e kam mik. Më ka një borxh të vjetër. Tashti që unë kam rënë në një hall të madh, ai do të më ndihmojë.

— Unë, miku yt, këtu e pesëmbëdhjet vjet e nuk e di ç'ke me Myftar Alushin?!

— Nuk e di jo! Ashtu ka qenë puna që s'mund ta dish.

— ?!! Po ç'ti them atij?

— Do t'i thuash se ka ardhur filani, për mua dhe do të të takojë, gjallë a vdekur.

— Zoti qoftë me ne, mor vëlla, se unë nuk po e marr vesh këtë punë.

— Kështu?

— Po ç'të ka ngjarë?

— Ta tregoj pasi të kthehem në shtëpi. Do kthehem në orën katër. Ai duhet të vijë sapo të bjerë mbrëmja, mua do të më gjejë aty, dëgjove?

— Dëgjova. Ki kujdes, mos luaj shumë nëpër qytet.

Në orën katër Xhelo Arbini u fut nga porta e kopshtit dhe ngjiti shkallët e drunjtë të shtëpisë së Qemal Vasjarit. Në dhomën e pritjes, për çudinë e tij, gjeti Qemalin dhe nëntoger Myftar Alushin të veshur civil. U përqaftua me të. U përqaftuan me mall. I zoti i shtëpisë u vuri përpara një shishe raki dhe u ngrit e doli si për të mbaruar ndonjë punë.

— Si je, xha Xhelo? — e pyeti nëntogeri.

— Siç më sheh... Jam akoma i fortë.

— Po si ke zbritur në qytet; e di që të kërkojnë me flori që kur plaçkite postkomandën e Veqanit dhe pushkatove oficerin italian?

— E di. Po punët e mëdha nuk bëhen duke ruajtur kokën.

Oficeri e kuptoi thumbin, po nuk deshi të për-gjegjej.

— Po sikur të të zënë të gjallë... ke menduar se ç'mund t'i punojnë komandantit të çetës «Përcë-llima?»

— He-he! — nënqeshi fshatari me zë të trashë dhe nga xhepi i brendshëm i palltos së leshtë nxori një pistoletë të rëndë.

— Tetë të kësaj i kam për ata që do të më duan të gjallë, kurse të nëntin e kam për vete. Kështu mund të dorëzohet Xhelua.

— Po pse ke ardhur, xha Xhelo?

— Të të marr ty me vete.

— Me gjithë mend?

— Po, po!

— Unë të kam thënë qysh përpara gjashtë muajsh se nuk mund të lë rrugëve nënën dhe një motër të vetme.

— Po ç'do të bësh, do të rrish në mes të italia-
nëve, sa të hash ndonjë plumb partizan? Unë nuk
do rri gjithnjë këtej. Veç kësaj, partizanë nuk janë
vetëm ata të çetës sime...

— Jo, nuk do rri në milici. E kam rregulluar
me një doktor, do të marr raport dhe do të kërkoj
lirim.

— Jo. Dëgjo këtu! Përpara se të bësh këto, do
të më mbarosh mua një punë.

— Ç'punë?!

— Pardje në mëngjez kanë arrestuar një mi-
kun tim. E kam vëlla e kaluar vëllait. Është njeri
me vlerë të madhe për ne. Kam ardhur këtu o të
liroj atë, ose të lë dhe kokën time. Këto ditë do ta
nxjerrin në gjyq...

— Dhe me siguri do ta pushkatojnë.

— Pse, e paske marrë vesh ti?

— Unë sot shkova në kuesturë. Dje e pardje
isha deri në Fier me nënën. Sot më treguan për të.
E quajnë në mos gaboj Petrit Terziu.

— Po, ai është.

— Në arrestim e sipër ka vrrarë një tetar italian.
Gjatë tri ditëve s'kanë lënë gjë pa i bërë që të tre-
gonte se pse kishte ardhur në qytet dhe se me cilin
do të takohej. Dikush e ka spiunuar, e ka njohur.
Spiuni ka deklaruar se ai është njeri me rëndësi.
Nuk ka treguar asgjë. Me siguri do ta pushkatojnë.
Ushtarakët italianë janë shumë të shqetësuar nga
vrasja e tetarit.

— E di, e di... prandaj kam ardhur... të mos
e lëmë të dalë në gjyq... të mos pushkatohet.

— Ç'do të bësh për këtë?

— Thua ç'do të bëjmë. Kam ardhur të më ndih-
mosh. Ti je atje i brendshëm, je oficer i besuar.

— Ç'mund të bëj unë? Çështjen e tij e ka marrë në dorë vetë koloneli, komandanti i forcave italiane.

— Dëgjo, për Xhelo Arbinin kjo duhet të zgjidhet kështu, apo ashtu. Mua më lidh me ty një çështje, që vetëm ne të dy e dimë deri më sot. E di dhe nëna jote. Kur Ibrahim beu vrau tët atë, unë zbrita nga mali dhe mora hakun e babës në mes të natës. Ti e di... Kur u ktheve nga Italia, më ke thënë në sy të nënës sate: «Xha Xhelo, të kam për jetë një borxh nderi, nuk do ta harroj». Unë ju porosita të qepnit gojën dhe ika. Kështu?

— Ashtu.

— Unë nuk jam burrac. Nuk kam dashur kurrë të ta përmend. Nuk e kam bërë që të ishe i varur ndaj meje. Jo, po ja që sot mua më erdhi litari në fyt. Kërkoj ndihmën tënde. Mendohu si të arrijmë t'i nxjerrim urdhërin e lirimit kolonelit për komisarim tim!? Si do ta shpëtojmë? Kjo për mua është çështje nderi, mor djalë.

Nëntogeri Myftar Alushi ra në mendime. Në milici kishin besim te nëntogeri i ri. Ngaqë kishte mësuar dy vjet në Itali dhe italishten e fliste mirë, edhe vetë koloneli e kishte me sy të mirë. Po si mund të vepronte në këtë rast? Si mund ta shfrytëzonte besimin e tyre. Në atë çast ndrydhës mund të kuptoje në fytyrën e tij të mprehët të njëzet e gjashtë vjetët. Përpara tij priste përgjegje një njeri i mirë, një njeri të cilit i detyrohej shumë, një njeri, të cilit ai i kishte dhënë dikur fjalën e nderit. Priste Xhelo Arbini, të cilin nëna e tij e mbetur e vé në moshën më të mirë, e mbante në gojë si nderin e shtëpisë së Alushajve. Nuk gjeti nëntogeri asnjë rru-gëdalje.

— Xha Xhelo?

— Hë, mor bir.

— Nuk do të lë gur pa lëvizur e plan pa thurur, sado që të kushtojë. Nesër do të shikoj çdo mundësi dhe shumë-shumë pasnesër paradite, do të të dërgoj përgjegje. Po si të të lajmëroj?

— Po pres në qytet unë.

— Jo. Këtu, për ty, është shumë i rrezikshëm qëndrimi. Dëgjomë mua për këtë.

— Mirë. Do ta lësh përgjegjen me letër, këtu te Qamili. Këtu vjen një fshatar, njeriu im.

— Janë të besuar këta?

— Si vdekja.

— Të ndahemi.

— Mirë, bir. Ki mendjen.

— Mos ki merak.

— Mos harro se nuk do të përpiqesh vetëm për nder të xha Xhelos tënd. Ua bën shumë vetave. Ja bën vendit tënd. Njeriun që duam të shpëtojmë e do shumë vendin ku kemi lindur, prandaj e do të lirë...

— E kuptoj, xha Xhelo — tha ai. U përqaftua me të dhe zbriti shkallët e drunjta.

Nata ishte e errët. Nga jugu frynte një erë e ngrohtë. Disa shtëllunga resh, që kishin dalë aty nga pasditja lëviznin mbi qytet me të shpejtë. Ora e pazarit ra dy herë. Kishte kaluar mesi i natës. Oficeri i rojes, nëntogeri Myftar Alushi, hodhi automatikun në sup dhe doli nga truproja e komandës së milicisë fashiste. Kaloi një pjesë të rrugës kryesore gjysmë të ndriçuar, u kthye në të djathtë dhe u fut në një rrugicë të errët me kalldrëm, në të cilën ishin dyqanet e bakajve dhe të farkëtarëve. Në fund të rrugicës, në qoshen e një shtëpie përdhese gjysmë të rrënuar, i dolën përpara tri veta: dy ushtarë dhe një togër me uniformë italiane.

— Ju të dy kaloni këtë gardhin dhe qëndroni poshtë atyre pemëve, pranë murit që rrethon shtëpinë. Kini kujdes. Mos harroni se jemi pranë burgut — u tha ushtarëve, pastaj shtoi gjithnjë me zë të ulët, i kthyer nga oficeri:

— Shkojmë, zoti toger. — U nisën të dy anës një bahçeje me pemë, që shtrihej në të majtë. Ju afruan murit, që rrethonte një ndërtesë të bukur njëkatshe të rrethuar me pemë frutore.

— Ndal! Kush kalon? — çau errësirën zëri i rojes në gjuhën italiane:

— Oficeri i rojës — u përgjegj nëntogeri italisht.

Nëntogeri i milicisë ju afrua truprojes. Togeri qëndroi nja tre hapa më larg.

— Hë... Ç'kemi ndonjë të re — e pyeti kapteri me një italishte të dobët rojen, që kishte marrë qëndrim gatitu me pushkën pranë këmbës.

— Niente signore — u përgjegj roja me zë të ulët, ndërsa me vete mendoi: «E paska porositur koloneli të na kontrollojë».

Dora e nëntogeri Myftarit doli nga xhepi dhe u mbërthye si shigjetë në gjoksin e ushtarit.

— Oh, oh! — u dëgjuan dy psherëtimë të lehta deri në veshët e togerit. Roja ra përmbys duke lëvizur lehtë këmbët. Metali i mprehtë e i ftohtë e bëri punën e tij... Kapteri e zvarrisi rojen poshtë një gëmushe, pas kabinës së rojes.

Nëntogeri përpara dhe togeri pas tij, kaluan te roja tjetër në anën e pasme të shtëpisë. Përpara truprojes, ushtari mori qëndrim të menjëhershëm për t'u treguar sa më i gjallë e i gatshëm.

Nëntogeri nxori pistoletën dhe urdhëroi rojen:

— Dorëzoja armën togerit dhe nisni në arrest.

— Përse, zoti...

— Zbato urdhërin — ja ktheu ai në gjuhën e tij.

Ndërkohë togeri ju lëshua e ja hoqi pushkën. E çarmatosi mirë. Një lloz pushke lëvizi dhe nga muri rrethues i vilës u hodhën brenda dy veta.

— Lidheni dhe mbylljani gojën — u tha togeri shqip atyre që erdhën nga muri.

— Po tashti? — pyeti nëntogeri me zë të ulët.

— Hajde me mua, andej nga ajo pema është dritarja e dhomës së gjumit.

Ndaluuan poshtë ballkonit, që ngrihej rreth tri metra mbi tokë, nëntogeri u përkul. Togerit vuri këmbën mbi supin e tij, i mbërtheu duart në buzë të ballkonit dhe u hodh brenda. Menjëherë shtyu derën e u gjend për ballë dhomës së errët, duke shtrënguar pistoletën në dorë. Drita e fortë e elektrikut të xhepit, që mbante në dorën tjetër, çau errësirën. Koloneli italian Eduard Batini ishte shtrirë pranë së shoqes, në një krevat të gjerë mbuluar me mëndafsh. Pranë kokës së krevatit, mbi një komodinë luksoze, drita e elektrikut ndriçoi fotografinë e një zonje, e cila po zbriste, e qeshur, nga shkallët e një aeroplani. Kolonel Batini u zgjua i tmerruar. Ktheu kokën, po drita i verboi sytë.

— Mos luani, kolonel! Lëvizja më e vogël do ta bëjë vejushë gruan tuaj.

— Kush jeni ju? — pyeti koloneli duke shikuar si i ngrirë njeriun me uniformën e togerit italian, që po i fliste në gjuhën e tij.

— Ç'i doni sqarimet, merreni me mend.

— Ç'dëshironi nga unë? — tha ai dhe ndjeu t'i thahej fyti.

Ndërkohë, në ballkon ishte futur dhe një nga ushtarët, që erdhën nga muri. Ai mori elektrikun

nga dora e togerit dhe po e mbante të fiksuar mbi kolonelin.

Gruaja u zgjua. Mbuloi një çast sytë me duar. Nuk po e shkundte gjumin e rëndë. Pasi mori vesh se ç'ndodhte, u drodh e murmuriti e trembur.

— Dërgojeni gruan të hapë portën kryesore — ju drejtua togeri prerë kolonelit.

— Ngadalë, ngadalë, zonzjë — foli togeri dhe i tha se ç'duhej të bënte.

— Largohuni të vishem — tha ajo me zë të dridhur.

— S'ka asgjë të keqe, zonzjë, ne do t'ju bëjmë dritë. Vishuni.

Në derën e ballkonit mbetën të zgjatura dy duar. Njëra hidhte mbi pasqyrën e rrumbullaktë të dollapit dritën e elektrikut, kurse tjetra mbante gati një pistoletë automatike.

Gruaja u vesh.

— Thuajini të hapë portën kryesore pa asnjë zhurmë, kolonel — i tha ai që mbante pistoletën.

Koloneli hodhi të dy sytë e kaltër mbi grykën e zezë të pistoletës, u kapërdi një herë dhe i tha së shqes:

— Shko, të lutem, hape... mos u tronditni...

Gruaja u drejtua nga dera e dhomës. Trupi i gjatë e i derdhur i dridhej. Rrotulloi çelësin dhe uli dorezën.

— Kini kujdes, zonzjë! Gabimi më i vogël që mund të bëni, do t'ju ndajë pa u parë me burrin dhe djalin tuaj të vetëm — i tha togeri.

Ajo ndjeu një përpëlitje në zemër, ju duk sikur po i zihej fryma e do të binte në dysheme.

— Dakord?

Zëri i fortë e solli në vete.

— Dakord, zotni — tha ajo e shqetësuar dhe, pasi mblodhi veten, doli në korridor. Atje i doli përpara dadua e trembur:

— Pse u ngritët, zonjë! Ç'ka ndodhur? — e pyeti ajo e frikësuar.

— Pusho, mbylle gojën dhe futu në dhomën e djalit! — ja ktheu zonja dhe nisi të zbriste shkallët. Vuri dorën mbi çelës, bëri ta hapte, po dora i dridhej. Mbështeti ballin pas portës dhe po përpiquej të mblidhte veten.

«Po sikur të mos e hap. . . të futem në kabinetin e Eduardit dhe t'i bie telefonit?.. Ç'mund të bëhet?..»

«Kini kujdes zonjë, një gabim do t'ju ndajë pa u parë me Eduardin dhe djalin e vetëm», i përkoi trurin ky mendim. Mbi faqen e zezë të dërrasës rrëshqiti dora e saj e bardhë. Gishtërinjtë u mblodhën pas çelësit. Dera u hap. Në çast përpara saj u gjend një burrë i gjatë, i shëndetshëm, me një palë mustaqe të dendura, të zeza e me dy sy të mëdhenj, që shponin si thikë.

Zonja e kolonelit u mbështet pas murit dhe i hapi rrugë burrit me mustaqe e uniformë italiane.

— Kaloni, kaloni përpara, zonjë — tha ai duke i bërë me shenjë.

— Ki sej tu? — e pyeti ajo.

— Ecë përpara — i tha ai duke i bërë shenjë me kokë.

Në korridorin e gjerë e ulën zonjën në një kolltuk të lartë. Më tej rrinte një ushtar me uniformë italiane. Burri i gjatë me mustaqe u fut në dhomën e gjumit të kolonel Batinit.

Zonja ktheu kokën dhe diçka i tha ushtarit me zë të dredhur.

— Shëëët — i bëri ushtari duke vënë gishtin te buzët.

Kolonel Batini rrinte ndenjor në buzë të kre-vatit. Togerit me uniformë italiane ishte ulur karshi tij. Pistoletën e kishte lënë përbri, mbi një komo-dinë. Dera e ballkonit ishte mbyllur dhe kishin lë-shuar perdet e rënda.

— Ç'kërkoni nga unë, zotëri? — pyeti koloneli në kohën që në derën e dhomës u gjend ushtari i gjatë me mustaqe.

— Ulu, shoku komandant — i tha shqip togeri ushtarit dhe i liroi vendin. Koloneli shikonte i hutuar e nuk po kuptonte se ç'bëhej rreth tij.

— Ne komunistëve nuk na pëlqen ta shqetësoj-më tjetrin në rrethana të tilla, kolonel, po... ja që... lufta që nisët ju na detyron të veprojmë me ligjet e saj — nisi bisedën italisht togeri. Komandanti i çetës «Përcëllima», Xhelo Arbini, po përpiquej të kapte me mend diçka nga biseda.

— Ç'kërkoni nga unë, ju lutem, kush jeni ju?

— Kemi nevojë për ju. Ju mund të na ndih-moni. Bile jemi të bindur se do ta bëni këtë. Në duart tuaja, kolonel, ndodhet një shoku ynë. E keni arres-tuar atë para gjashtë ditësh. Me sa dimë ne, ju keni ndër mend ta pushkatoni.

Kolonel Batinit nuk i mbeti gjak në fytyrë. Dë-gjonte i heshtur e herë pas here i hidhte togerit nga një shikim të lodhur.

— Natyrisht, — vazhdoi togeri i qetë — për një komunist si shoku ynë nuk është e papritur ose e jashtëzakonshme vdekja, kurse për një kolonel me perspektivë, në moshën më të re, siç jeni ju, do të ishte makabre.

Koloneli dëgjonte tonin e qetë, fjalët e shpre-

hura nga togeri me gjakftohtësinë më të madhe dhe mendja i shkoi te komisari.

«Të gjithë një gjuhë, një kokë, një mendje pas-kan këta njerëz?» pyeti veten i habitur. Tani u shkund nga mendimet dhe foli:

— Ç'mund të bëj unë?

— Të na ndihmoni në mënyrë që brenda një ore, jo më shumë, komisari të jetë këtu, në shtëpinë tuaj.

Koloneli u drodh. U mendua një copë herë.

— Ai ka vrarë një njeri të pafajshëm... ka vrarë një tetar italian... Ju mund ta lëshonit... mund ta falnit një vrasës nga tanët? — pyeti togerin i sigurt se po e zinte ngushtë bashkëbiseduesin.

— Ne, po të zinin një vrasës italian, do ta falnim vetëm pasi të bindeshim se shtypja e një pulli me armë nga një ushtri e huaj është e drejtë, përndryshe do ta pushkatonim në vend.

Koloneli ra në mendime...

— Mos humbasim kohë kot, zotëri. Vishuni sa më shpejt, se do të nisemi — i tha togeri, duke vërtitur pistoletën në **duar**.

— Unë nuk mund ta liroj dot. Për atë kanë nisur të interesohen krerët e vendit — tha koloneli.

— Ju merruni vesh vetë me aleatët, kurse ne do të merremi me ju — tha togeri duke lëvizur pistoletën me grykë drejt tij. — Ne i kemi shtrirë kthe-trat kudo, këtë herë, kolonel. Jeta e komisarit tonë nuk paguhet vetëm me një kokë, qoftë kjo dhe koka e një koloneli. Ne do të shkatërrojmë çdo gjë, do të vrasim njëmijë për një. Ju kujtojmë se kjo bisedë, që zhvillohet në shtëpinë tuaj të siguar me roje, mund të zhvillohet dhe në ndonjë vend tjetër

po kaq të rëndësishëm. Veç këtyre, ne, do lidhim bashkë një kontratë. Në dhomën tjetër fle i qetë djali juaj i vetëm, apo jo?

Koloneli ndjeu të rrëqethur. Sytë ju zmadhuan, balli ju rrudh.

— Mos u tronditni, zoti Batini! Fëmija bashkë me zonjën tuaj do të qëndrojnë këtu, nën kujdesin e njerëzve tanë. Ju, unë dhe nëntogeri juaj i milicisë, Myftari, do shkojmë të marrim komisararin. Ai do të tërhiqet nga qelia si me qëllim që të tregojë bazat komuniste a diçka të këtij lloji. Kjo si masë paraprake, megjithëse kolonelit të plotfuqishëm s'mund t'i kërkojë llogari njeri.

Koloneli italian doli i veshur nga dhoma, bile dhe i armatosur.

— Ku do të shkoni? — e pyeti ajo të shoqin me ngashërim.

— Mos u shqetëso, e dashur, rri pranë djalit, do të kthehem pas gjysmë ore. Mos ki merak.

Xhelo Arbini e mbërtheu për krahu togerin dhe i foli:

— Mësues, kini kujdes! Mos e lini kolonelin, t'ju largohet asnjë hap. S'do ndaloni në asnjë vend. Drejt e në qeli dhe nga qelia këtu. More vesh? Mos m'u ktheni gjallë pa komisararin. Unë po të pres këtu me të tre partizanët. Ndërkohë ne po presim dhe linjën telefonike të shtëpisë... Apo të vij dhe unë me ju?

— Jo, shoku komandant. Në asnjë mënyrë, ne kështu e vendosëm në çetë. Ata presin në të dalë të qytetit. Mos ki merak.

— Hajde, faqebardhë! — i tha komandanti partizanit mësues dhe i shtrëngoi supin.

— Andiamo — dëgjoi koloneli urdhërin e togerit italian pas shpine.

I burgosuri i qelisë 13 kishte hedhur shikimin në errësirën përtej dritares së vogël me hekura dhe dëgjonte zërat e natës. E kishte vrarë mendjen për shumë gjëra deri në atë orë të vonë. Trupin e kishte të rënduar, të lodhur, ndjente dhembje. Vetëm atë ditë nuk e kishin marrë në pyetje.

«Ç'bëjnë tashti, mendonte. Do ta kenë marrë vesh?»

Lart mbi muret e qelisë nisi të çirrej një kukuvajkë. Petrit Terziu nënqeshi. Ju kujtua fjala që kukuvajka sjell fatkeqësi. Në një nga dhomat e tjera të burgut dikush bërtiste, qëllonte derën me shqelma, shante. Petriti u mundua të kapte diçka, po fjalët vinin të mbytura. Pas pak zëri heshti dhe komisari nisi të lëvizte në qelinë e ngushtë si për të plotësuar boshllëkun, Lëvizte kuturu.

Hapa të rëndë në korridor dhe pas tyre kërkëllitja e çelësit në bravën e qelisë e sollën në vete. Porta e rëndë u hap me një rënkim të çjerrë. Nëntogeri i milicisë, Myftar Alushi u fut në qeli. I burgosuri i hodhi një shikim të mprehtë.

— Shtriji duart përpara! — i tha nëntogeri rreptë.

I burgosuri u bind.

— Dil përjashta!

I burgosuri doli në korridor. Heshtje e thellë. Në korridorin e ndriçuar keq qëndronte kolonel Eduard Batini me fytyrë të prerë, të prishur.

— Merreni përpara! — tha koloneli me një zë të lodhur.

«Më në fund erdhi ora... Mos do të më vrasin?»

Sa keq që nuk pritën të gdhihej, të më vrisnin diku në diell», mendoi me vete komisar.

Në fund të korridorit të gjatë i zunë sytë një oficer italian. I kujtoi një figurë të njohur silueta e tij. Çudi!

Nga njëra anë e të dënuarit me vdekje, ecte nëntoger Myftari, kurse në tjetrën kolonel Eduard Batini. Në fund të korridorit u bashkua me ta edhe togeri italian. Nënoficeri i rojës, një djalosh i pakët nga trupi, e nderoi me respekt të thellë kolonelin. Ata dolën nga porta e milicisë. Komisari i batalionit «Përcëllima», Petrit Terziu, nuk po kuptontet se ç'do të bëhej me të. Togerit italian nuk ja kishte parë fytyrën ende. Përpara shtëpisë së kolonelit, komisari mbeti si i ngrirë.

— Përpara se të mësosh të tjerët, duhet të ruash kokën tënde, shoku komisar — tha komandanti i batalionit serioz.

— Keni të drejtë, shoku komandant — tha komisar.

— Hiqini hekurat — urdhëroi komandanti.

Komisari i shtrëngoi dorën Xhelos, pastaj togerit italian, partizanit mësues dhe ju drejtua kolonelit:

— E solli puna të merreni ju në pyetje, me sa duket, zoti kolonel.

Komandanti e zuri për krahu komisarin e i tha:

— Kemi biseduar ne me kolonelin. Ai nuk do bëhet me gjak. Eja të ikim. Çeta është vetëm. Nesër do të kemi luftë.

— Eja, Myftar. Nënë dhe motrën nesër në mëngjes do t'i takosh te plaka ime në fshat. Është kujdesur pijeshitësi për atë punë.

Ikën. Kolonel Batini mbeti një çast mbështetur te shkallët si një statujë e lënë pas dore.

UDHËVE NGA KEMI ARDHUR

— Kjo ishte, shokë çështja për të cilën u mblo-
dhëm — e mbylli fjalën ministri, që u ul duke fër-
kuar ballin. Në sallë ra një heshtje e thellë. Pritej
të fliste dikush. Po cili?

Aty ishin të gjithë punonjësit e dikasterit. Ci-
lido mund ta merrte fjalën, të diskutonte, të shprehte
mendimin e tij.

Aty nga rrjeshtat e parë, një burrë i thyer në
moshë, truprëndë, me një ballë të gjerë e flokë të
rënë, bisedonte kokë më kohë me shokun pranë. Siç
dukej, donin të harronin heshtjen e sallës, apo të
hiqeshin sikur merreshin me diçka.

Pranë tyre, një grua rreth të dyzetave, kishte
hedhur sytë përjashta dritares, mbi një mimozë të
çelur. Prapa saj një mesoburrë i thinjur fare, me
fytyrë të freskët, të lëmuar, rrinte mbështetur i qetë;
fare gjakftohtë, si të priste fillimin e një shfaqjeje.

Ishte fjala për largimin nga Tirana. Ikje në ndih-
më të bazës. Po ku? Kudo, në të katër anët e vendit.
Do të prishej rehati, qetësia e krijuar prej disa vje-
tësh. Në atë sallë, në shpirtin e atyre njerëzve, kishte
nisur lufta, në mes rrugës së gjatë e me djersë dhe
asaj të ngushtës e të ngrohtës, në mes të ndërgjegjes
së gjerë dhe murit të vogël të dëshirave personale.
Kjo luftë kishte bërë që të binte heshtja në sallë.

— Me leje? — e çau më dysh heshtjen një zë.

— Urdhëro, shoku Sazan — ju përgjegj ministri duke i hedhur sytë mbi një djalë të gjatë rreth të tridhjetave, me një kostum të zi.

— Nuk do të zgjatem, — tha ai pas një pauze të shkurtër — këtu nuk ka vend për sqarim e aq më pak për agjitacion. Mjaft të kujtojmë tri fjalët e fundit të direktivës: «Ta bëjmë atdheun më të pasur, më të kulturuar, më të bukur». Kjo është detyra jonë. . . Unë nga ana ime, pres që partia të caktojë vendin ku do të shkoj.

U ul. Duartrokitje. Heshtje. . . duar të tjera u ngritën.

— Me radhë, shokë, me radhë, ja të flasë kjo shoqja — tha ministri i qeshur. . .

* * *

Sazani ishte mbështetur në divan, pranë sobës dhe po lexonte një fejtון në gazetën «Zëri i Popullit». E shoqja, ishte ulur karshi tij, vetullngrysur dhe po punonte me grep, kurse Tanushi i vogël, djali i tyre i vetëm, kishte kurdisur një kukëll kineze, që i nxirrte në fotografi prindërit, pa ua ditur hallin.

— Po na folë, moj shoqe, një fjalë — i tha ai së shoqes me ngasje, pasi la gazetën mënjanë.

— Ç'të flas?

— Po thujna. . . helbete ndonjë të re dite.

— Të rejat na i solle ti — tha ajo e ngrysur e nervoze.

— Të mirat i solla unë, po. . .

— Po, po, i solle dhe na kënaqe, aa. . . mos e pyet hallin. . .

— Moj, po ç'ke ti, xhanëm, që na u hidhërove kaq shumë?

— Si, more, të mos hidhërohem? Dy vjet pas universitetit i kalove fshatrave të Burrelit. Tashti s'kemi as pesë vjet që u mblodhëm dhe ramë në qetësi, ti ngrihesh dhe na merr prapë flamurin e shtegëtimeve.

— Ç'duhet të bëja, sipas teje?

— Të rrije në vendin tënd, le të fliste ndonjë tjetër.

— Pse atë tjetrin do ta kishte pjellë guri, apo do të ishte më shqiptar se unë?

Ajo mbeti një çast ngushtë, po nervozizmi i solli fjalë pa pyetur për arësyetim:

— Nuk më duhet mua se si e kush do të jetë, unë shikoj hallin tim. Fundja jetën e kemi ndërtuar bashkë. Kurse ti, shkon e më zotohesh, që të shkosh në anë të anës pa pyetur fare.

— Hëm!!... Mos duhej t'i thoshim partisë: prit-na sa të shkojmë të pyesim gratë? Këtu nuk është fjala për ndonjë shëtitje turistike. Kjo është një çështje, që i detyrohemi të gjithë. Për një thirrje të tillë, unë nuk do të të kërkoja ty shpjegime.

— Ashtu? Atëhere ikë vetë; unë nuk vij, s'kam ç'bëj në Ersekë, në anë të anës, në një vend të humbur ku ngrin edhe ujët në kuzhinë.

Toni nervoz i prindërve tërhoqi vëmendjen e fëmijës. Ai, nisi të shikonte me habi herë të ëmën, herë të atin. Në mendjen e tij të njomë u fiksua vetëm fjala: Ersekë! Nuk e kishte dëgjuar ndonjëherë. Me dorën e tij të vogël, të bardhë e të butë numëronte pesë vjetët, qëkur kishte dalë në jetë. Ai kishte kuptuar diçka nga prindërit. Babi diku do të shkonte, po pse dhe si vogëlushi nuk mund ta zbërthente.

— Po mirë, unë nuk të detyroj. Do të shkoj atje nër një kohë të pacaktuar. Mund të rri dy vjet, tre apo për shumë kohë... po ç'rëndësi ka kjo? — foli ai si me vete.

— Jo, jo... asnjë rëndësi, s'ka për ty, që të është tekur për jetë kurbeti.

— Të lutem shumë, mos e zgjat më, — u zemërua ai papritur, — sikur do të kaloj kufitë. Nuk është kurbet, po është vendi ynë ku u lindëm. Harrove se cilët jemi e nga ç'shtresë kemi dalë? Tashti që na u dha kultura e profesioni dhe shëtisim bulevardeve të kryeqytetit, na ardhka rëndë të dalim tutje, udhëve nga kemi ardhur.

Fëmija nisi të qante. Sazani u ngrit e doli në dritare. Përpara shtrihej qyteti i zhytur në muzgun e mbrëmjes. Tutje në sfondin e murmë, vezullonin katër germa neoni blu të një reklame hoteli...

— S'besoj se kultura shqiptare do të mbetet në vend nga mosvajtja jote në Ersekë — i tha ajo duke qetësuar djalin.

— Po dhe të rrinim të gjithë në kryeqytet sipas teje, do të na duhej ta bënim Tiranën republikë — ja ktheu ai dhe i hodhi përsëri sytë nga dritarja.

Thonë se grindjet bashkëshortore të ditës, zgjidhen në kuvendin e natës. Te çifti Konea nuk ndodhi kështu. Ata e kaluan edhe natën me zemërimin e mbrëmjes. Për herë të parë atë natë, në mes të tyre fjeti Tanushi. Adivija nuk tundej nga mendimi që i shoqi kishte bërë gabim dhe që ajo nuk do të vuante pasojat e tij, duke e ndjekur prapa aq larg.

Të nesërmen, Adivija, shkoi te prindërit e saj. Atje gjeti vetëm **përkrahjen e nënës**, kurse i ati i kishte folur prerë: «Shumë mirë ka bërë. Po, po... M'i lumtë. Ju jeni të rinj akoma... Kështu, ja kështu e kërkon koha... duhet punë... Shumë punë... E... ne do t'i bëjmë të gjitha. Kush do të na i bëjë?»

Nënë e bijë nuk e dëgjuan më tej plakun; ato dolën. Në drekë, kur Sazani u kthye nga zyra, i gjeti të dyja në shtëpinë e tij. Vjehrra rrinte menduar pranë sobës, ndërsa e shoqja po hekuroste një palë rroba të djalit. Qetësinë e prishte vetëm fishkëllima e tenxheres me presion. Sazani përshëndeti në të hyrë dhe i dha dorën së vjehrrës. Ajo u përgjegj ftohtë. Heshtja dhe ftohtësia e tyre i rënduan atij.

— Ç'ka ngjarë, si jeni andej — e pyeti jo pa qëllim të vjehrrën.

— Mirë jemi, s'ka asgjë të re. Ngjarjet janë këtej nga ju.

— Pse, ç'ka ngjarë këtej?

— Po pse, gjë e vogël të duket ty që të lësh gruan me një foshnje vetëm, në këtë moshë, e të shkosh në anë të anës?

— Në radhë të parë nuk po e lë në mes të pyllit; e dyta s'ka pse të rrijë vetëm. Atje ne mund të na japin shtëpi shumë shpejt...

— Si? Më duket se po flet si e ëma e Zeqos në majë të thanës.

— Për këtë paske ardhur ti? — e pyeti ai i prekur në sedër.

— Po, dhe për këtë, të bisedojmë një herë.

— Nuk ke ç'bisedon për këtë. Bile, do të ishte mirë të mos përziheni në këtë çështje. Ajo ka men-

djen e saj, le të bëjë si të dojë. Ikja ime është vendosur. Jemi katër veta që do të nisemi nesër.

Fjalët e të shoqit i ranë Adivijes si teh thike. Ajo kishte ushqyer shpresën se mos vendimi i të shoqit kishte qenë vetëm zotim i rastit e do të ndryshohej. E la hekurin dhe kaloi rrëmbimthi në dhomën e gjumit. E ëma u ngrit e doli pas saj.

Sazani u afrua dhe hoqi hekurin nga priza. Pas krahëve të tij po vraponte i biri duke cicëruar:

— Babi... o babi im...

Ai u kthye dhe e rrëmbeu në krah. Nga fëmija u kujtua menjëherë për rrugën e gjatë, që do të merrte të nesërmen. Ai e kishte marrë çdo gjë parasysht, që atje në sallë, përpara se të ngrihej e të thyente atë heshtje të rëndë. Ai e kishte marrë me mend keqardhjen e gruas për vendimin e tij, por kurrë nuk i shkonte mendja deri në këtë shkallë. Ata ishin martuar me dashuri. Dashuria e tyre nuk ishte një rrëmbim rastësor ndjenjash, që shpesh avullohen përpara peripecive të jetës, ashtu siç linden. Keqardhjen që ndjen njeriu kur largohet nga ajo, me të cilën është mësuar, ai e kuptonte, bile, e gjente dhe diku në skutat e shpirtit të tij. Po ai, asaj keqardhjeje i vinte përpara arësytën e fortë: dashurinë për njerëzit, për atdheun e tij, i vinte përpara portretin e të atit fshatar, që e kishte lënë jetën diku në një shkrep mali për të këputur zinxhirin e mjerimit, i vinte profesionin, diplomën e tij dhe të së shoqes. Këto mendime ja kishte shfaqur dhe Adivijes, një ditë më parë.

E lëkundti nja dy herë djalin, që nisi të qeshte pa qejf, e puthi në të dy sytë dhe e pyeti si nëpër tym:

— Do të vish me babin, ti Tano?

- Ku... babi?
- Ooo... larg... në Ersekë.
- Pse do të shkojmë atje?
- Të punojmë, xhani i babit.
- Po me se do shkojmë?
- Me maqinë.
- Oo... do vij, babi, do vij — i tha ai dhe nisi të lëkundej përsëri në duart e të atit.

* * *

Në vendin e ri, ishpunonjësën e ministrisë e pritën ngrohtë. Ai, kishte shkuar atje për ndihmë, si kuadër i mirë, ndaj, që ditët e para u zhyt në punë duke u munduar kështu edhe që të shkëputej nga çdo kujtim ngacmues. Nuk donte të linte tek asnjëri, as shenjën më të vogël të mërzitjes dhe të përtesës. Megjithatë, një zë i brendshëm, herë pas here e ngacmonte: «Mos u solla keq me gruan, mos i fola rëndë, i dhashë ndonjë shkak hidhërimit të saj?» Mundohej të kujtonte bisedën e ditës së parë, po nuk gjente ndonjë sjellje të padrejtë ndaj saj. Ai kishte pasur dhe ndonjë rast tjetër grindjeje, ashtu siç mund të kenë dy njerëz, që ndërtojnë një jetë, por, kurrë ai nuk kishte humbur respektin ndaj saj. Edhe atë ditë që ai i dha lajmin e largimit, që jeta e tyre do të merrte një kthesë të re, në një rrugë tjetër, të gjatë, ai e priti me durim kundërshtimin e saj.

Ndodh që çasti errëson arësyen dhe i jep shtytje veprimt të pakontrolluar. Prova e gjatë e rrethanës së re që bën njeriu të qartësojë mendimin e tij, t'i bëjë apel forcës së arësyes. Vetëm pas kësaj ai shikon veten ku shkon, ku u ngjitet, ku ra, shikon të vërtetën në ballë. Kështu ndodhi edhe me Adivijen. Që prej ditës së martesës, ajo nuk ishte ndarë ndonjëherë për një kohë shumë të gjatë me burrin. Po afronte fundi i javës së tretë. Ata nuk ishin parë, nuk kishin mundur të flisnin as në telefon. Javën e parë ai njoftoi adresën me telegram. Të dytën ishte nisur fshatrave. Puna e lodhshme, rrugët e gjata, shiu e furtuna e dimrit, e lanë vetëm sa të sillte në kujtesë gruan dhe djalin e dashur. Dhe ja, po mbyllej java e tretë. Adivija e priste e sigurt atë të shtunë. Ajo ishte mërzhitur shumë. Shtëpia i dukej si e shkretë. Dhoma e gjumit, kuzhina, korridorit dhe çdo gjë i dukej e ftohtë, e heshtur e mërzhitshme. Vetëm djali nuk heshte në atë shtëpi, por edhe pyetjet e tij ishin më të rënda se heshtja.

Ajo nuk e kishte besuar që mungesa e tij do të ishte aq e padurueshme. Të shtunën e tretë mori përsëri telegram: «Nuk munda të vija, koha është e keqe, kemi shumë punë. Këto dy javë kam qenë në malësi, nuk kam mundur t'ju marr në telefon. Ju përqafoj me mall». Telegrami e hidhëroi Adivijen. Mendoi të shkonte te prindërit ta kalonte atë natë, po ndërroi mendim.

Kishte kaluar mesnata. Atë nuk e kishte zënë gjumi ende. Telegramin e të shoqit e kishte lënë mbi komodinë, pranë krevatit. Në anën e djathtë ndjente frymëmarrjen e fëmijës, që kishte rënë në gjumë të thellë. Jashtë era frynte e vërshëllente nëpër tela. Mendimet luftonin me shpirtin, vërshonin në kujtimet e largëta, ndiqnin rrjedhën e ngjarjeve deri ditët e fundit dhe përsëri forcat e brendshme përlësheshin.

«S'besoj se s'do të ishte përpjekur tjetërkush veç këtij pushteti, që t'i jepte diplomën e profesoreshës bijës së një teneqexhiu!» I kumbuan në vesh fjalët e të shoqit, kur po i jepte lajmin e largimit.

«Pse u solla aq keq me të, ç'gjë të pamundur ka këtu. Kjo është një rrugë nga do të kalojnë të gjithë. Fundja nuk është ai i pari, e as i fundit. . .» arësytonte ajo tani duke u munduar t'u kundërvihej mendimeve të mëparshme. Ajo, e kishte shkrirë, siç dukej, edhe dashurinë e burrit, në mes të gjithë atyre vogëlsive, që përbëjnë rrethanat. Edhe ai i ishte dukur si i përjetshëm, i ndodhur kushedi qëkur pranë saj, i pandashëm. E tani që ai u nda prej saj, nisi të shikonte prapa, të kujtonte dashurinë. Ajo po e kuptonte se dhoma, krevati, shtëpia, jeta qenkan të ftohta, të zbeta, pa praninë e atij njeriu, që mungonte.

Vendosi të shkruante, të shkruante sa më parë. «Po ç'do t'i shkruash? Do t'i kërkosh falje, kaq shpejt?» e ngacmoi një zë i brendshëm, po ajo, dorën që kishte zgjatur e lëshoi dhe hapi sirtarin e komodinës së saj. Sytë i mbetën mbi një copë letër të palosur, të vjetër. E hapi dhe i hodhi sytë e habitur.

«. . . Unë nuk kam dashuruar kurrë diplomën, titullin, vendin apo pozitën. Jo, dhjetë herë jo. Unë të dashurova ty, shpirtin tënd. Dashuroj (atë që thotë shpeshherë im atë) forcën tënde për të jetuar me nder midis njerëzve. Prandaj, në qoftë se ty të pëlqen ai vend, unë jam gati të vij. Mjaft që të jetoj pranë teje, «fshatari im i dashur».

Ajo e njohu letrën, njohu fjalët e saj, që ja kishte thënë Sazanit, të fejuarit të saj, para gjashtë vjetësh, kur ai punonte në një fshat të largët të Burrelit. Këtë letër Sazani e kishte ruajtur me kujdes, si kujtimin më të bukur. Dhe, ja, rasti e solli ta përdorte për tjetër qëllim. Adivija e lexoi dhe një herë letrën. Në gjoks-ju duk sikur po i lëshonin ngadalë një peshë të rëndë, që do t'i zinte frymën. E la letrën mbi jastëk. Nuk i mbajti dot lotët. Në shpirtin e saj të pastër kishte ardhur ai çast, që vjen te çdo njeri ku forca e arësyes dhe e dashurisë rrëzojnë përdhe vogëlsitë e jetës.

NJË PLAK TREGON

P ranë kabinës sime banonte një çift me një vajzë shtatë vjeçe dhe një plak rreth të gjashtëdhjetave. Vajza ishte shumë e zhdërvjellët. Vraponte nëpër kabina pas një maceje të larme, qeshte me të madhe e, pasi lodhej mirë, shtrihej në rërë duke marrë frymë me zor. Plaku nuk i ndahej mbesës së vogël. E donte shumë. Ishte plak i pastër, i mbajtur me kujdes, muhabetçi, u fliste të gjithëve.

Një ditë e thirra në çadrën time, që kisha ngritur për hije.

— Miqësi të ngushtë ke me mbesën — i thashë për të nisur bisedën.

— Aa, duhemi shumë.

— Të djalit e ke?

— Jo, të vajzës.

— Ju kam vënë re që s'ndaheni tërë ditën.

— Epo, ç'të bësh, mor bir. Fëmijët janë plot kureshtje për të njohur ato që u shtrihen përpara, kurse ne pleqve na e ka qejfi të flasim për ato që po lëmë prapa. Pa punë jemi ne pleqtë. E kush ka nge tjetër t'u përgjegjet pyetjeve të pambaruara të fëmijëve. Veç kësaj, fëmijët janë për ne pleqtë, si të them... si ndërmyjetës për të pasur lidhje sa më të mira me brezin e mesmë — tha me të qeshur, duke

i hedhur sytë tek e bija dhe dhëndrri, që po lexonin të shtrirë në diell.

— Jeton me vajzën kështu?

— Po, po. E kam të vetme. Plaka më ka lënë, ka nja tre vjet. Iku e shkreta, përpara meje.

Kështu u njoha me xha Sotirin. Ditën tjetër, pasi bëmë një dorë letra, ai më pyeti për jetën time të shkurtër, më pas u futa në jetën e tij të gjatë. Ai më tregoi:

— Unë kam gdhendur në dru tërë jetën. Qysh në vogëli m'u desh të përpiqesha me hallet e jetës. Ishim të varfër. Kurrë nuk ju mbyllën pikat asaj shtëpisë sonë.

Në qytetin e vogël, në lagjen ku banonim ne, një pjesë e mirë e banorëve ishin drupunues, bucelarë. Plaku im ikte nga shtëpia me t'u ngrohur koha dhe kthehej nga fundi i beharit. Ngjitej lart maleve nëpër stanet e blegtorëve dhe bënte bucela, vedra e dybekë. Me atë zanat na mbante gjallë. Kur unë u ngjita në të dymbëdhjetat, nisi të më mësonte të sharroja e të nxirrja dërrasa, aty në shtëpi. Nganjëherë më merrte edhe me vete. Në fillim ju duka pakëz i trashë, nuk po ja merrja dorën zanatit. Më shante: «Uuu... u, more vulëhumbur. Të kishte bërë jot ëmë një kërcu, do të kishim bërë një bucelë, po vajti e të bëri ty».

Më shante me inat, nganjëherë dhe me shaka. Po kjo punë nuk zgjati shumë. Nisa të mësoja. Po më futej në qejf zanati. Më pëlqente era e drurit. Nisa të ndjeja gëzim, kur duart e mia nxirrnin nga druri i malit një bucelë, një dybek, një mjet pune.

Në të tetëmbëdhjetat më vdiq babai nga tifua. Më ra mua barra e shtëpisë. Mbeta unë bucelar. «Bu-

celari i Pilos», më thoshin. Pilo e quanin babain tim. Kështu që nisa dhe unë të endesha nëpër gjurmët e babait. Në dimër më vdiq plaku. Në të hyrë të marsit mora udhën e zanatit. U ngjita lart La-bërisë.

Te një stan takoj njëherë një kope dhensh. Bariu ishte ulur mbi një gur e po i binte një fyelli të drunjtë. Ishte nja dyzet vjeç burrë. Si tashti më kujtohet. Më bëri përshtypje ai fyelli i tij. Më çuditi kur më tha se e kishte bërë vetë. Ai i thoshte cyle djare, ngaqë kishte dy gryka. Sipër saj kishte gdhendur një shqiponjë, kurse në faqen tjetër, kokën e një qeni.

— Po këto pse i ke bërë? — i thashë. Ai më pa nën ca vetulla të trasha dhe më tha:

— Shqiponja është e flamurit tonë. Flamuri që ka ngritur xha Ismaili në Vlorë, kurse ky prapa, është Buzua, qeni im, që ruan stanin e dhentë nga ujku.

Ai kishte shumë dhen. I kishte së bashku me nga dy a tri shtëpi të tjera. Gjeta goxha punë në stanin e tyre. Bashkë me bucela e vedrat e stanit nisa të punoja dhe një culë si ajo e bariut. Eh, ç'hoqa! E para m'u prish, e bariu qeshte me ngasje. Të dytën e bëra. Jo si ajo e bariut, po megjithatë binte dhe ajo imja që ç'ke me të. Kështu që thua ti, më paç uratën. Nisa të gdhendja në dru. Mësova të bëja dhe shqiponjën. Po më bënte për vete druri. M'u ngul në mendje të bëja një shqiponjë të madhe të drunjtë. Ju vura, po ç'vuajta me të. Punoja deri në mes të natës, dhe nëna nisi të mërzhitej. «Ç'të duhen, a lumëzi, këto punë pa bukë», thoshte gjithnjë. Po

ama e bëra. Puno me bucela e puno me shqiponjën, e pas një muaji e mbarova. E vura mbi oxhak. Çdo njeriu, që vinte në shtëpi, i mbeteshin sytë mbi të. Nisën të flisnin nëpër mëhallë.

Një ditë erdhi në shtëpi një mësues dhe ma bleu shqiponjën.

Nisa të gdhendja në dru me aq zemër, sa dhe natën në gjumë më zjente koka me ëndrra, ku më shfaqej vazhdimisht druri. Mësuesi erdhi prapë e më pruri një bust prej allçie. Nuk kisha parë ndonjëherë një gjë të tillë.

— Ky është Skënderbeu, përpigu ta bësh në dru — më tha. E mora. Me atë m'u desh shumë punë. Më lodhi. E ndërrova drurin nja dy herë. Më në fund e bëra. Mësuesi u gëzua aq shumë, sa më tha:

— Folë sa do, të ta paguaj, vetëm se do të t'i jap me këste.

— Jo, nuk dua gjë — i thashë. Ai nuk shitet me para. Mësomë të shkruaj, të ta jap. — Kështu e bëmë. Herë shkoja unë te mësuesi e herë vinte ai. U miqësuam. Avash-avash më mësonte shkrim. Më mësonte edhe shumë gjëra të tjera. Më tregoi hollë dhe për atë Ismailin e flamurit, që më kishte thënë bariu lab.

Punoja tërë ditën në erën e drurit. Me mësuesin, u lidha shumë. Ai më bënte ca forma në baltë dhe unë i ktheja në dru. Njëherë më dha fotografinë e Ismail Qemalit. E gdhenda dhe atë në dru me aq qejf, si të ishte vetë plaku im. Punoja për bucela, bëja dhe «punë artistike» siç e quante mësuesi. Vajta një ditë në shkollë. Sa mirë më erdhi!.. Me ato punime që i kisha dhënë mësuesit, ai u jepte mësim nxënësve. Në krye të klasës, mbi një tryezë të vogël,

kishte vetëm Skënderbeun, Ismail Qemalin dhe shqiponjën. Mësuesi më hapi zënë si mjeshtër. Bashkë me një kushëririn tim hapëm një punishte druri (punishte i thënçin). Fillova të bëja edhe çibukë dhe cula si ajo e bariut. Që të na hapej nami dhe të fitonim nga një çikë, mësuesi solli shqiponjën e Skënderbeun dhe i vuri në dritare pas një xhami. (Ç'ishte ai! Sa i zgjuar!) Eh... U bënë kureshtarë mileti e nisën të bënin porosira, shumë herë dhe të çuditshme, sikur unë të isha fotograf. Një ditë më erdhi komandanti i xhandarmërisë me gjithë një oficer italian. Ishte një gdhë, që nuk i jepej udha atij, komandantit. Po ç'e do, kishte dhe gurin dhe arrën në dorë.

— Këtij zotnisë së huaj do t'i bësh një shqiponjë të bukur në mes të dy sëpatave — më tha. — E do si kujtim nga Shqipëria.

— Po sëpatat ç'i duhen shqiponjës? — i thashë si i paditur. Mësuesi më kishte folur për atë punë, sapo kishin ardhur italianët.

— Kështu bëj, si të të thonë, e lëri pyetjet — ma ktheu nervoz.

— Po mirë, zoti komandant.

— Kështu — tha dhe, pasi nxori një fotografi të të atit:

— Po këtë do ta bësh dot?

— Jo, nuk mund ta bëj.

— Pse? Ti ke bërë Skënderbeun e jo...

— Atë e kanë bërë edhe në bronx, po ndryshe...

Këtë nuk e bëj dot.

— Ashtu, ë? — tha dhe, pasi shtrembëroi një herë nofullën e mblodhi buzët, u largua i nervozuar.

E bëra shqiponjën sipas porosisë së tyre. E kisha vendosur mbi një «shkëmb». Në fund të bazamentit

kisha bërë një kapak si ai i dominove, që puthitej mirë.

Erdhën dhe e morën pas dhjetë ditësh. Nuk kaloi java dhe dyqanin tonë e bastisën. E mbyllën, Mua më arrestuan. Më lidhën me hekura që në dyqan. Njerëzia habiteshin kur kaloja rrugëve në mes të dy milicëve. «Ç'është kështu... Ç'të ketë bërë bucelari i Pilos,» mendonin njerëzia. (Megjithëse në atë kohë arrestimet ishin bërë një gjë e njohur, u çuditën se s'mendonte keq njeri për mua).

Në zyrën e komandantit të milicisë gjeta dhe atë italianin, që më shikonte si ujë.

— Ç'është kjo, mor surratsëz — m'u çor komandanti sapo hyra në zyrë, duke më treguar fundin e bazamentit të shqiponjës. E kishin gjetur... Ja kishin nxjerrë kapakun. Hodha sytë dhe këndova ato që kisha shkruar vetë me gdhendje: «Ruajuni, se do t'ju kafshojë për vdekje». Për herë të parë zanati u fut së bashku me mua në politikë. E këtë rrugë ma kishte hapur miku im, mësuesi.

Në burg më rrahën. Ç'të bënin? I shava, më rrahën përsëri. Thashë se do të më vrisnin, por s'më la mësuesi. Me pesëqind përpjekje, miq e rrushfete më nxori pas ndonjë muaji.

Pas bustit të Ismail Qemalit nuk gdhenda njeri... Vetëm në mal... Aty nga fundi i luftës, kur m'u vra mësuesi... që e kishim komisar në kompani. Më mbante afër kudo... Kishte marrë shpesh plagë, por nuk kishte rënë... E ja... ato ditë që po vinte liria ai iku për fare. U vra në ballë... në sulm. Eh... Ç'djalë, ç'trim... Ç'njeri. Më mbeti në shpirt. Më mbeti në mendje fytyra e tij dhe një ditë ju vura punës. E gdhenda në dru dhe mësuesin e dashur, komisar...

GJAHTARI

Po udhëtoja me një «Skodë» në Veri. Kur udhëtoj, nuk më pëlqen biseda. Më pëlqen më tepër të mendoj. Me sa duket në këto ujëra notonte dhe shoferi. Në një kthesë të gjerë, përballë nesh po vinte një gjahtar me dy langoj përpara. Kur ju afruam, shoferi frenoi, doli nga maqina dhe ju hodh gjahtarit në qafë. U puthën, u shtrënguan fort me njëri-tjetrin. Shoferi e qëlloi me një grusht, kurse gjahtari i kapi dorën dhe, sa hap e mbyll sytë, ja përdrodi në vend duke e kthyer me fytyrë nga unë.

Përqafimet e çiltëra e plot dashuri të njerëzve, gjithmonë më gëzojnë, aq sa më neverisin ato puthjet formale, që janë bërë shprehi te disa. Në atë rast, nuk ishte vetëm kjo arsyeja, që shikoja i kënaqur shoferin dhe gjahtarin. Më bëri përshtypje të veçantë shkathtësia e gjahtarit, që duhej t'i kishte lënë të pesëdhjetat. U nisëm.

— Nuk e njihni? — më pyeti shoferi.

— Jo.

— Si nuk e njihni, — tha si me ton ku shprehej qartë pakënaqësia — është Godo Botiri.

— Mos është ushtarak? — i thashë unë duke u nisur vetëm nga stofi i qillotave të gjahtarit.

— Hë, të lumtë! Ushtarak është. Ç'njeri që është, nuk e ke idenë — vazhdoi shoferi tërë entuziazëm.

— E kam pasur komandant dikur.

— Ku kështu?

— Në forcat e ndjekjes së bandave kriminale. O. ç'trim i krisur që është. S'ta ka për pesë. Po sa i thjeshtë, sa i dashur. Ç'të të them...

Arsyeja që gjallëroi papritur shoferin e hesh-tur, më bëri kureshtar.

— Na thuaj ndonjë gjë për të — i thashë.

— Ç'të të them më parë, jeta e tij është tufë episodesh — ma priti ai dhe, pasi u mendua një çast, qeshi me vete, tundi kokën dhe ja nisi:

— Vepronim atëhere në Veri. Laku rreth ban-dave kriminale mbyllej çdo ditë e më shumë. Emri i Godo Botirit kishte marrë zë për trimëri dhe bes-nikëri. Megjithëse ai ishte nga Jugu, u ishte për-shtatur aq shumë zakoneve të krahinës, sa që kudo e prisnin me zemër në dorë. Veprimet e repartit tonë, mprehtësia dhe guximi i komandantit, i kishin vënë banditët e asaj zone përpara dy rrugëve: vde-kje, o dorëzim. Pikësynimi ynë ishte një bandë prej dhjetë vetash. Komandohej nga një kriminel i dë-gjuar dhe shumë trim. U kishte shpëtuar disa herë kurtheve. E njihte vendin me pëllëmbë, qerratai. Ishte një dhelpër e vërtetë. Ishte shumë vështirë ta kapje gjallë atë. Nga frika e tij, kullat e vetmuara i mbyllnin dyert që në mbrëmje.

Mirëpo Godua ishte zotuar që atë njeri ta hidhte në dorë me çdo kusht.

Në një pritë, ne zumë një kushëririn e tij, pje-sëtar të bandës. Na plagosi një gjok, në përpjekje e sipër. Mirëpo, për çudinë tonë dhe të atij, që ndoshta priste vdekjen, komandanti e lëshoi prapë.

«Ikë, i tha, thuaju shokëve të tu të dorëzohen,

ndryshe... nuk kanë për të shpëtuar gjallë. Pse të vdisni, kur keni mundësi të jetoni. Do të vuani një dënim të zakonshëm dhe do të ktheheni, pastaj, prapë familjeve tuaja. Ç'shpresë ju mban? Ishit njëzet e një vetë, keni mbetur gjysmët. Shko e thuaji Preng Ujkës që të dorëzohet e të mos ju marrë në qafë. Ne do t'ju falim jetën. Mjaft më, derëzes, duke ngrënë lëngrat e botës për të vrarë vëllezërit tuaj shqiptarë. Thuaju shokëve të ndryshojnë mendjen, të mos i besojnë gënjeshttrat. Ky pushtet nuk shkulet më, ore jo. Ka rrënjë të thella».

Banditi shikonte si i shushatur. Me sa dukej nuk u besonte as syve, as veshëve. Komandanti i zgjati automatikun: «Na, merre dhe nisu, mos na humb kohë».

Banditi u largua i menduar, duke hequr këmbët zvarrë. Ndërsa ne rrinim të heshtur, bile ndonjë dhe i pakënaqur, komandanti na tha vetëm dy fjalë: «Puna na e do që të bëjmë dhe prova të tilla. Kini durim».

Pas tri ditësh, banditi u kthye përsëri dhe takoi Godon. Komandanti i tyre kërkonte takim me komandantin tonë. Takimin e kishte menduar në një kullë të vetmuar, në majë të një shkrepit. Duhej të kishin vetëm nga një shoqërues. Ju luta komandantit dhe më mori mua me vete.

Ishte një pasdite shumë e ftohtë. Binte borë me sqotë. Përpara kullës u ndodhëm ballë për ballë me kapobandën. Ai kishte një trup të gjatë, supe të gjera, një hundë të madhe e sy të vegjël dinakë, mjekër të zezë dy a tremuajshe. Në sup mbante automatikun; përpara i varej një kobure e madhe me

këllëf të hapur. Vetëm pamja e tij të trondiste. Shoqëruesi rrinte tre hapa pas tij.

— Tungjatjeta, or Godo Botiri! — foli ai me një zë të trashë.

— Tungjat e mira, Preng Ujka — ju përgjegj komandanti.

— Të ftohtë i madh po bën, por na, ndoshta do të merremi vesh të këtë kullë — tha ai, që kishte qëndruar me këmbë të hapura nja katër a pesë hapa larg nesh.

— Burrat, në të ftohtë merren vesh ma mirë, or Preng — ja priti komandanti.

— Hajdeni, byjrem — thirri i zoti i kullës nga kreu i shkallëve. U ngjitëm në kullë nga të dyja anët e shkallëve, pa u takuar me njëri-tjetrin.

Në oxhakun e lartë të atij konaku të madh, i zoti sapo kishte ndezur zjarrin.

— A po i lëmë këto armë mënjanë, se na këputën, o Preng Ujka? — i tha Godua dhe e mbështeti automatikun për muri.

Kapobanda hodhi një shikim prej dhelpre dhe i bëri shenjë shoqëruesit të tij.

I lamë armët dhe u ulëm pranë zjarrit përballë njëri-tjetrit. Tokëm duart dhe ra menjëherë një heshtje.

— Të fortë i paske miqtë, or Gjeto Keqi — i tha si me buzë në gaz komandanti i bandës të zotit të kullës, për ne.

— Hej, kjo kullë me miq të fortë asht mësue, or Preng Ujka — ja priti tjetri.

— Po zjarmin nuk na e paske ndezun bash mirë — tha banditi dhe futi dorën në xhep të xhaketës.

Nxori një grusht fishekë automatiku dhe i futi në hi fare pranë zjarrit.

— Ç'ban kështu, pash të madhin zot, or Preng Ujka? — u hodh i zoti i kullës i tronditur.

— Po e ndihmoj pak zjarrin të ngrohen miqtë, që të kanë ardhun, or ti...

Unë mbeta i shtangur nga kjo marrëzi, kurse Godua shikonte fare gjakftohtë. Shoqëruesi bandit ju lut eprorit të tij të hiqte vdekjen nga zjarri. I zoti i kullës u zgjat dhe mori mashën. Ndërkohë, Godua, nxori një bombë nga xhepi dhe e hodhi në prush.

— Nuk ngrihen burrat me kakërdhi, or Preng Ujka, duhen kucka — tha Godua fare gjakftohtë.

Shoqëruesi bandit u ngrit në këmbë. Komandanti i tij u pre në fytyrë dhe i zmadhoi sytë e vegjël. Sapo bëri të lëvizte nga vendi kapua, Godua futi dorën në gji dhe, sa hap e mbyll sytë, nxori andej pistoletën e tij të vogël.

— Të mos luajë njeri nga vendi pa u ngrohur mirë në zjarr — tha, dhe e detyroi banditin të ulej në gjunjë.

Të them të drejtën dhe unë mbeta si i ngrirë. Kjo punë ishte me zarar, mor vëlla, apo s'ishte nga ato bombat, që, kur pëlcastin, bëhen gjashtëdhjetë copë. Komandanti më hodhi një shikim të shpejtë të guximshëm. Pesë palë sy ishin lëshuar mbi bombën e zezë në prush.

I zoti i kullës i lutej Godos me mashë në dorë. Komandanti i banditëve i verdhur dyllë, i tha Godos:

— Më fal për shakanë që bana, or Godo Botiri, e hiqe atë bombë, në kë perëndi.

— Jo. Perëndi nuk kemi, ne komunistët; kemi menduar të bëjmë pa të.

— Po besë burrash, a keni?

— Po! Besë po!

— Hiqe pra, pash besën e burrave, se po na hedh në erë të gjithëve.

Komandanti e mori bombën me mashë dhe e vuri përpara gjunjëve. Komandanti bandit i zgjati dorën:

— Jena falun në besë tuej, Godo Botira. Nesret piqemi te Lisi i Vetëtimës.

— Aq më mirë për ju, Preng Ujka — i tha komandanti. — Ju presim.

Atë pasdite u ndamë. Të nesërmen në mëngjez kapobanda u dorëzua me gjithë çetën te Lisi i Vetëtimave, me shpresë shpëtimi...

Shoferi u përqëndrua gjithë vëmendje, pasi na doli përpara një kope dhensh. Unë mendoja për atë episod të çuditshëm. Pasi kaluan dhentë, e pyeta shoferin:

— Po ç'qe gjithë ai guxim i krisur me aq dëm?

— Ha-ha — qeshi ai. — Unë e quajta atëhere, më tepër se sa guxim të krisur. Kur e mori vesh gjithë grupi ynë, mbajti qëndrim kritik ndaj komandantit. Ai na dëgjoi të gjithëve serioz, pastaj na u kthye:

— Mos u fryni si gjelat e detit. Oj... u trembkan burrat katërqind drehem nga dyqind gram bombë — tha serioz.

Ne e shikonim, ashtu siç mund të shikohet një njeri, që nuk është në rregull nga mendtë e kokës. Kurse ai qeshi me të madhe, siç e ka zakon dhe, pasi na këputi një të sharë, sqaroi:

— I kisha marrë masat me kohë që bomba të mos vriste njeri. E bëra atë për të vrrarë dy zogj.

Shakanë e fishekëve, Preng Ujka, e pat bërë para shumë vjetëve, kur ishte njëzet vjeç, në një dasmë. Atëhere ishin ngritur të gjithë burrat në këmbë që të dilnin, kurse ai i ndali me pistoletë. Nisën t'i luteshin e ta quanin luan, trim, ujk. Ai i kishte hequr fishekët nga zjarri. Që atë ditë e mbiquajtën Preng Ujku. Emri i tij i vërtetë është Preng Jaku. . .»

Ne kishim dy vjet asaj ane dhe asnjëri nuk e dinte një gjë të tillë.

— Ja ç'do të thotë t'i njohësh armikut edhe dhëmbët — tha shoferi dhe pas një copë here ai u kthye sërish te gjahtari.

— Shpesh kam menduar se, po të ishte ajo e vetmja rrugë për të asgjësuar atë bandit të rrezikshëm dhe po të ndodhej vetëm me të në kullë, Godua, do ta bënte atë «shaka» pa hezitur edhe me një bombë të vërtetë. Është njëri i çuditshëm. Ai ka strall në zemër. . .

PASQYRA E LËNDËS

	Page
Përroi i luftës	3
Panverën e sjellin njerëzit	16
Ndëshkimi	34
Plagë nga «miqtë»	47
Dashuria	57
Çështje nderi	65
Udhëve nga kemi ardhur	81
Një plak tregon	91
Gjahtari	97